

Lingvazin

Magazin za jezik i književnost Broj VIII/1 Decembar 2020. ISSN 2303-4831

ГРАМАТИКА

БОСАНСКОГА ЈЕЗИКА

ЗА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ.

**Povodom 130 godina od izdavanja
Gramatike bosanskoga jezika:
Čovjek koji je spasio *Gramatiku***

Lingvazin predstavlja

ICONICITY ATLAS

Project

An interactive multi-lingual comparative dictionary of iconic

(imitative, onomatopoeic, sound symbolic, echoic, expressive) words and ideophones

Sadržaj

Lingvazin – Magazin za jezik i književnost

Izdavač

Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

Adresa izdavača

Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina

Glavni i odgovorni urednik
Halid Bulić

Konsultanti

Refik Bulić (lingvistika)
Azra Verlašević (književnost)
Najil Kurtić (mediji)

Redakcija

Edna Klimentić
Erna Murić
Naida Osmanbegović
Aida Sijamhodžić
Anida Malkić
Edina Ustavdić-Nurikić
Mirzana Pašić-Kodrić

Dizajn i prijelom

Halid Bulić

Lektura

Autori

Lingvazin izlazi tri puta godišnje i besplatan je.

Objavljuje se na web stranici:
www.izbjik.ba.

 Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

ISSN 2303-4831

Lingvazin je indeksiran u bazi podataka EBSCO.

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi Redakcije.

03 Uvodnik

04 S povodom

04 Refik Bulić

Čovjek koji je spasio *Gramatiku*

06 Radovi

06 Alva Dahl

Razdvajanje glasova u literarnom izričaju: dijaloški pristup prezentaciji diskursa, gledište, fokalizacija – i interpunkcija

13 Jasminka Ibrišimović

Vokativ prezimena na *-ić* u informativnom programu

16 Halid Bulić

Eskimi i njihovi nazivi za snijeg

19 Azra Hodžić-Čavkić

Igre riječima u piktoralnim metaforama ili slike u igrama riječima

22 Osvrti

22 Nejla Kalajdžisalihović

Treća međunarodna konferencija *CELLTTS*

23 Almedina Numić

Konferencija za mlade istraživače iz primijenjene lingvistike

24 Lingvazin predstavlja

24 Azra Hodžić-Kadić

Kamenim tragovima ili vremeplovom do smisla

26 Mersina Mujagić

Zineta Lagumdžija: *Kategorija refleksivnosti u političkom izvještavanju njemačkih dnevnih novina*

27 Jasminka Ibrišimović

Narodne umotvorine (Iz Dervente i okolice)

29 Maria Flaksman

Iconicity Atlas Project: Baza podataka o onomatopejama u jezicima svijeta

32 Melida Travančić

Svijet koji bi mogao postojati

34 Nejla Kalajdžisalihović

Vlasta Erdeljac: *Mentalni leksikon: Modeli i činjenice*

Dobrodošlica

Godina 2020. nikako nije počela dobro za lingvistiku u Bosni i Hercegovini. Pandemija COVID-19 i odgovor čovječanstva na nju izazvali su usporavanje ili odlaganje svega započetog i planiranog što se moglo usporiti i odložiti te reorganiziranje i mukotrpno prilagođavanje svega što se nije moglo odložiti. Odlukama kriznih štabova ograničeno je kretanje, a odlukama vlada i sredstva namijenjena za ulaganje u nauku i kulturu, tako da su terenska istraživanja i održavanje naučnih skupova postali praktično neizvodivi. Usljed svega toga odgođena su i tri najznačajnija lingvistička skupa u Bosni i Hercegovini koji su se trebali održati ove godine (Treći simpozij o bosanskom jeziku, Treći bosanskohercegovački slavistički kongres i Sarajevski filološki susreti 6). Zajednica je u nastavi imala promjenljiv, neujednačen uspjeh, koji još nije dovoljno i ispravno evaluiran. Sve su prilike da ćemo u budućnost krenuti bez mnogo osvrta – ali žmireći barem na jedno oko.

Izvan toga, jezička su pitanja imala malo prilike da dopru do šire javnosti. Nekad početkom karantina pojavio se na više portala kratak tekst jednog teologa napisan u nacionalno-romantičarskom duhu, u kome se politički vrednuje zamjena jata kod Bošnjaka, koji je nekoliko dana pokazivao znatan “mrežni potencijal”. Srećom, samo nekoliko dana. U nekim iftarskim televizijskim programima, koji inače za vrijeme ramazana predstavljaju veoma utjecajne programe (najpopularnije minute), našlo se vremena i za jezička pitanja i probleme. Nažalost, oni kojima su te minute povjerene, uglavnom ih nisu shvatili ozbiljno pa su ih usljed nepripremljenosti upropastili, ne iskoristivši ih ni za promociju struke ni za vlastitu promociju.

Ipak, nije sve propalo. Mnogi su vrijedni članovi zajednice iskoristili vrijeme *lockdowna* i dovršavali započete projekte ili su, oslanjajući se na blagodat interneta, promovirali nedavno završene stvari. Časopisi su uglavnom izlazili, a oni koji nisu, očekuju se do kraja godine ili početkom 2021. Kućna radna atmosfera, čini se, nije bila nepogodna za normativističke projekte. Najavljena je, naime, izrada dvaju novih pravopisa bosanskog jezika, tako da nas, kad uzmemo u obzir i one pravopise koje već imamo i one koji nisu najavljeni, očekuje “prvobitna akumulacija pravopisa”.

Većina redovnih konferencija u svijetu održana je putem digitalnih konferencijskih alata. To je svaka-

ko pohvalno i omogućilo je kontinuitet u prezentaciji rezultata najnovijih istraživanja unutar lingvističke zajednice. Međutim, vjerovatno najbolja kampanja koja je omogućila prezentaciju lingvističkih spoznaja globalnoj publici za vrijeme pandemije jeste *Abralin ao Vivo – Linguists Online*. Ovaj virtualni događaj organizirala je Brazilska lingvistička asocijacija (Associação Brasileira de Linguística – ABRALIN) u saradnji s više svjetskih lingvističkih organizacija. Srdačno preporučujem da pogledate predavanja održana u sklopu ove kampanje, a više o kampanji možete saznati u ovom broju *Lingvazina*.

Ovo je bio kratki pregled događaja u jednoj lingvističkoj prilično sušnoj godini. Nadam se da će početak 2021. godine donijeti završetak brojnih projekata koji su se “prelili” u januar pa da će se malo popraviti utisak o ovoj teškoj godini. Iako veliki rezultati nisu vidljivi u ovom trenutku, činjenica je da zajednica nije mirovala tokom godine. Posebno izazovnu godinu imali su nastavnici, koji su se odjedanput našli suočeni s raznim vrstama tehnoloških i metodičkih novina, često prepušteni sami sebi i prinuđeni da rade dvostruko više nego što je zdravo.

Imam utisak da časopisi donekle popravljaju sliku ove lingvističke godine, jer su većinom izlazili, neki i s pojačanom frekvencijom, nadoknađujući ranije zaostatke, a kvalitetom ne zaostajući za ranijim brojevima. Nadam se da će i ovaj broj *Lingvazina* u budućnosti malo doprinijeti popravljaju utiska o 2020. godini.

U ovom broju možete čitati trinaest tekstova. Prvi od njih posvećen je 130. godišnjici objavljivanja *Gramatike bosanskoga jezika* (1890) i šesnaestoj godišnjici smrti profesora Muhameda Šatora, koji je pronašao rukopis *Gramatike* i zahvaljujući njemu razriješio brojne nedoumice o njenom nastanku i autorstvu. Osim toga, pročitajte i zanimljive radove o interpunkciji, vokativu prezimena, leksici koja se odnosi na snijeg i igri riječima i slikama. Predstavljamo i šest zanimljivih knjiga i projekata. Međunarodna je saradnja uvijek bila glavna odlika *Lingvazina* pa su i u ovom broju, osim domaćih, zastupljeni i tekstovi autora iz Švedske, Austrije i Rusije.

Nadam se da će čitanje ovog broja biti ugodno i korisno svima do kojih on dopre kao i da će svi koji ga budu čitali shvatiti njegovu pojavu kao poziv za saradnju.

Halid Bulić

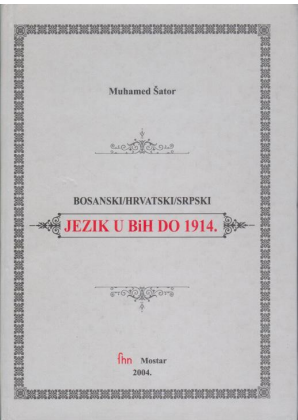
Čovjek koji je spasio *Gramatiku* (Uz šesnaestu godišnjicu smrti profesora Muhameda Šatora)

Ove godine navršilo se šesnaest godina od smrti profesora Muhameda Šatora, čovjeka koji je naučnoj javnosti predstavio rukopis *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. godine, za koji se mislilo da ne postoji. Pronalaskom rukopisa *Gramatike* profesor Šator je otkrio niz novih detalja u vezi s njenim nastankom, a oni su promijenili mnoge pogrešne i do tada uvriježene stavove koji su se smatrali naučnim.

Gramatika bosanskoga jezika iz 1890. godine zasigurno predstavlja jednu od onih knjiga o bosanskom jeziku koja je najviše spominjana u novijoj lingvističkoj literaturi o bosanskom jeziku i koja je izazvala najviše polemičkih stavova. *Gramatika* je bila srednjoškolski udžbenik bosanskog jezika iz koga su učile brojne generacije učenika iz vremena austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

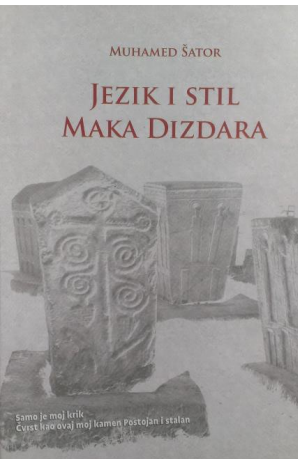
Originalni rukopis *Gramatike bosanskoga jezika*

Izradi *Gramatike bosanskoga jezika* pristupilo se 1884. godine na osnovu stavova Komisije za jezik, koja je formirana godinu dana ranije. Rukopis *Gramatike* bio je gotov 1888. godine. Mnogi podaci o nastajanju *Gramatike bosanskoga jezika* i njenom “putu” od rukopisa do konačnog oblika knjige otkrio je originalni rukopis, koji je pronađen u Arhivu Bosne i Hercegovine. Originalni rukopis *Gramatike* pronašao je rahmetli profesor Muhamed Šator. Pronalazak rukopisa i radovi koje je o *Gramatici* napisao Muhamed Šator razriješili su brojne nejasnoće koje su se u vezi s njom javljale u literaturi do kraja dvadesetog stoljeća. Nikada ne treba zaboraviti da za čuvanje onoga što je historijska vrijednost zaslugu imaju institucije kao što je Arhiv Bosne i Hercegovine, u kome je sačuvan i pronađen rukopis *Gramatike*. Zasluge za čuvanje historijske građe imaju i zaposleni u takvim institucijama koji vole svoj posao, a ovdje želim posebno pohvalno spomenuti gospodina Šabana Zahirovića, koji je u vrijeme pronalaska rukopisa *Gramatike* bio direktor Arhiva.

Kad je pronašao rukopis, profesor Šator je bio veoma radostan i vijest je podijelio sa mnim. Imao sam priliku držati rukopis *Gramatike* u svojim rukama i radovati se zajedno s njim. Teško mogu opisati ushićenje iz tih trenutaka. Nešto za šta se vjerovalo da nije sačuvano, odjednom je bilo tu. Rukopis koji je stariji od sto godina bio je sav išaran crvenom olovkom, što je bilo veliko iznenađenje.

Jedan od najčešće spominjanih podataka o *Gramatici* do pojave Šatorovih radova o njoj jeste podatak da se njen autor Franjo Vuletić nije htio potpisati kao autor zbog toga što se nije slagao s nazivom bosanski jezik. Da taj često spominjani podatak u brojnim osporavanjima bosanskog jezika nije tačan, pokazala je naslovna strana rukopisa, na kojoj je crvenom olovkom bilo precrtano ime Franje Vuletića, “učitelja jezika na velikoj gimnaziji u Sarajevu”. Profesor Muhamed Šator razriješio je i mnoge druge dileme u vezi s *Gramatikom bosanskoga jezika* iz 1890. godine.

Ko je mijenjao rukopis *Gramatike*?

Rukopis *Gramatike*, pokazao je profesor Šator, mijenjao je Davorin Nemanić, koji je u vrijeme nastanka rukopisa bio relativno poznat lingvist toga vremena a ujedno i direktor Velike gimnazije u Sarajevu, u kojoj je u to vrijeme predavao i Franjo Vuletić.

Osim precrtavanja imena Franje Vuletića, na naslovnoj strani rukopisa precrtan je i njezin naziv – Vuletićev je naziv bio *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta*, a naslov je ispravljen u: *Gramatika jezika bosanskoga za srednje škole*. Kasnije će u štampanom izdanju naslov knjige biti *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*.

Bio je precrtan i cijeli predgovor knjizi, koji je bio napisao Franjo Vuletić. Profesor Šator je pokazao da je Nemanić mijenjao mnoge termine i dopisivao nove primjere, ali da “je vršio i smjelije intervencije u rukopisu, tako da je tekst ispisan crvenim mastilom (Nemanićev) gotovo jednak tekstu ispisanom crnim mastilom (Vuletićev)”. Nemanić je izbacivao i cijela poglavlja iz rukopisa ali je vršio i znatne izmjene u preostalom dijelu rukopisa *Gramatike*. Na osnovu brojnih izmjena u rukopisu i izvještaja Davorina Nemanića koji je uputio Zemaljskoj vladi, “lahko je zaključiti”, kaže profesor Šator za Nemanića, “da je ovaj lingvist sebe smatrao koautorom *Gramatike*”.

Muhamed Šator

Značaj pronalaska rukopisa *Gramatike*

Pronalazak rukopisa *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. godine nemjerljiva je značaja za bosanski jezik. Analizom rukopisa profesor Šator je nizom dokaza pokazao da je o *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890. godine u literaturi bilo puno netačnih podataka, kako onih koji se tiču lingvistike, tako i onih koji se tiču historije. Rukopisom je razriješeno pitanje autorstva *Gramatike* i pitanje imena jezika u naslovu knjige. Pronalaskom rukopisa *Gramatika* je iz “anonimnosti” našla svoje odgovarajuće mjesto u društvu i nauci jer, kako navodi profesor Šator, *Gramatika* ranije nije bila zastupljena čak ni u programima katedri za jezik na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. “Originalni rukopis *Gramatike bosanskoga jezika*”, navodi profesor Šator, “u potpunosti daje drugu sliku od one koju su o njoj stvorili T. Kruševac, M. Papić, V. Bogičević, T. Kraljačić i drugi historičari, ali na temelju njihovih tvrdnja i neki lingvisti (Lj. Stančić, M. Okuka, H. Kuna i gotovo svi koji su spominjali *Gramatiku bosanskoga jezika*)”. Otkrićem rukopisa “otkrio” se i Davorin Nemanić, autor svih izmjena u *Gramatici*, a za koje se do tada u naučnoj javnosti uopće nije ni znalo.

Pronalaskom rukopisa *Gramatika* je postala nova tema mnogih rasprava o jeziku u Bosni i Hercegovini, ali sa novim podacima koje je naučnoj javnosti predočio profesor Šator. *Gramatika bosanskoga jezika* ne spominje se samo u temama koje se tiču jezika iz austrougarskog perioda, već i onima koje se tiču savremenih gramatičkih pitanja. To je zbog toga što se u raspravama o jezičkim pitanjima sve češće prave usporedbe sa gramatičkim pojavama opisanim u *Gramatici* iz 1890. godine jer je profesor Šator jednu veoma važnu a gotovo zaboravljenu knjigu vratio u središte interesa naučne javnosti. ■

Profesor Muhamed Šator rođen je 16. 12. 1945. godine (Lokve, općina Čapljina). Osnovnoškolsko i gimnazijsko obrazovanje stekao je u Stocu. Studirao je srpskohrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je završio i postdiplomski studij iz lingvistike i magistrirao 10. 7. 2000. godine, odbranivši magistarski rad *Razvoj pravopisne norme u Bosni i Hercegovini do 1914. godine*. Na istom je fakultetu 14. 6. 2004. godine odbranio doktorsku disertaciju *Jezik i stil Maka Dizdara*.

U periodu do 1992. godine bio je profesor i direktor Gimnazije u Stocu, a nakon rata prosvjetni savjetnik u Pedagoškom zavodu u Mostaru i saradnik u nastavi na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru. Radio je u više ekspertskih timova OHR-a i UNESCO-a koji su se bavili organizacijom nastave jezika u bosanskohercegovačkim školama. Bio je sudionik brojnih naučnih skupova, simpozija i rasprava o bosanskom jeziku. Recenzirao je brojne udžbenike i druge knjige. Radio je na širenju i popularizaciji standardnoga bosanskog jezika pa je u obrazovnom programu Radio Mostara u 1994. i 1995. godini uredio i objavio preko dvije stotine kratkih priloga o standardnom bosanskom jeziku.

Profesor Šator umro je 16. 7. 2004. godine. Za života je objavio knjige *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914. godine* (Univerzitet “Džemal Bijedić”, Mostar, 2004), *Naš jezik: Udžbenik za prvi razred srednjih škola* (koautorstvo s Refikom Bulićem, “Bosanska riječ”, Tuzla, 2001). Nakon njegove smrti objavljena mu je knjiga *Jezik i stil Maka Dizdara* (“Slovo Gorčina”, Stolac, 2013). Osim toga, objavio je brojne naučne i stručne radove o bosanskom jeziku.

Razdvajanje glasova u literarnom izričaju: dijaloški pristup prezentaciji diskursa, gledište, fokalizacija – i interpunkcija

Interpunkciju, često nevidljivi, ali neophodni element pisane komunikacije, treba proučiti i integrirati u šire razumijevanje pisane komunikacije. Ovaj rad predstavlja studiju slučaja jedne od funkcija interpunkcije: odvajanje i izražavanje glasova. Studija pokazuje da svijest o interpunkciji može proširiti naše razumijevanje prezentacije diskursa i gledište te kako možemo, tihim čitanjem, razmrsiti složenu interakciju glasova u romanu. Prihvaćen je dijaloški, bahtinovski pristup i predstavljen kao potencijalno koristan u mnogim stilističkim studijama. Koristeći pristup “sociološke stilistike”, koji je promovirao Bahtinov krug, proučavaju se lingvistički detalji u iskazima kojima pripadaju. Rezultati mogu doprinijeti našem razumijevanju pisanja kao interakcije te stilskih i narativnih tehnika. Dijaloške i interakcijske perspektive jezika romana mogu stvoriti prostor za interdisciplinarne uvide i integrirati naše razumijevanje teksta i konteksta.

Uloga interpunkcije u pisanju, a posebno u pisanju fikcije, slabo je tretirana u stilističkim istraživanjima, iako se čini da se zanimanje za ovu temu polahko povećava (usp. Lennard 2011). Sve više i više lingvisti i književni znanstvenici postaju svjesni važnosti materijalnih i vizuelnih aspekata tekstova; naprimjer, Nørgaard (npr. 2009) i Gibbons (2012) radili su u okviru onoga što nazivaju “multimodalna stilistika”, kombinirajući stilističku metodologiju i terminologiju sa sociosemiotičkim modelima, kako bi stekli cjelovitije razumijevanje književne proizvodnje značenja. Međutim, često se čini da interpunkcija završava u sivoj zoni i ostaje neistražena kao lingvistički i stilistički element. Interpunkciju teksta čitatelji i istraživači uglavnom uzimaju zdravo za gotovo, uprkos očitoj činjenici da se u svojoj pisanoj komunikaciji u velikoj mjeri oslanjamo na interpunkciju. Zbog uobičajene nevidljivosti, interpunkciju je potrebno posebno staviti u fokus istraživanja, kako bi se mogla integrirati u šire razumijevanje pisane komunikacije. Studija slučaja predstavljena u ovom članku trebala bi biti mali doprinos tome.

U prethodnoj studiji¹ prepoznala sam tri opće funkcije interpunkcije: razdvajanje (linearno i prostorno strukturiranje), artikulaciju (ekspresivnost) i ikoničnost (vizuelna mimikrija auditivnog ili vizuelnog utiska). Te se funkcije preklapaju i često kombiniraju. Veliki dio grupe za razdvajanje sastojao se od slučajeva gdje se mijenjalo ili gledište², ili okolnosti, ili tip diskursa i gdje je interpunkcija upotrijebljena upravo tamo gdje je došlo do smjene. Često se činilo da bi te smjene bilo teško opaziti bez interpunkcijskih znakova. Uprkos krutom okviru za razumijevanje prezentacije diskursa, gledišta i fokalizacije, nešto je očito nedostajalo. Prvo, uloga interpunkcije najčešće se ignorirala (uz nekoliko zanimljivih izuzetaka, poput Short 1999). Drugo, ovi fenomeni nisu stavljeni u širu perspektivu uvjeta pisane komunikacije. Redovne smjene glasova u tekstu koji sam proučavala često nisu bile nimalo izuzetne ili “književne”; činilo se da su to neophodni i obični činovi komunikacije.

Čini se da se malo stilističara koristilo teorijama Bahtinova kružoka³; ali u knjizi *When Voices Clash* (1999) Mey pokazuje kako se fenomeni koji se često nazivaju gledištem, prezentacijom diskursa, načinom naracije i fokalizacijom mogu proučavati iz bahtinovske perspektive i shvatiti kao upravljanje glasovima. I Meyeva studija i Bahtinov vlastiti rad pokazuju da

¹ Objavljena u Dahl (2013) i predstavljena na Pala Conference na Malti u julu 2012.

² Kao Short (1999) i drugi, preferiram općenitiji termin *gledište* od široko korištenog, ali pomalo problematičnog i često nepotrebnog izraza *fokalizacija* (v. također Björklund 1993).

³ Roger Fowler (1977, 1986) jedan je od malo-brojnih izuzetaka.

koncept glasa može biti izuzetno koristan za opisivanje i razumijevanje nekih zamršenih komunikativnih radnji koje pisci i čitatelji mogu izvoditi pomoću interpunkcije. Linell (npr. 2009) u velikoj se mjeri oslanja na Bahtinovo djelo u svojoj interakcijskoj reviziji teorije jezika, koju naziva “dijaloškom lingvistikom”. U svom istraživanju, dakle, koristim Bahtinove dijaloške teorije, Meyevu primjenu tih teorija u literarnoj pragmatiki i Linellove primjene tih teorija u lingvistici, da opišem funkcioniranje interpunkcijskih i grafijskih sistema općenito, a posebno složeno upravljanje glasovima u romanima koje proučavam. Kao što Mey (1999: 95) kaže:

Važno je i ostaje važno da se otkriju lingvistički dokazi za tvrdnje o narativnoj tehnici, o tome kako se pripovijedanje odvija i kako je strukturirano, posebno s obzirom na ono što ja nazivam “upravljanje glasovima”.

Mey ističe da se ovaj dokaz mora naći u samom narativnom tekstu, a ne u umu lingvisti koji konstruira primjere. Stoga će se ovaj rad usredotočiti na upravljanje glasovima u romanu *Förvandling* (‘Transformacija’, 2005) Eve Adolfsson, a bahtinovskom dijaloškom perspektivom istražiti stvari koje su s jedne strane veoma kompleksne, ali koje i dalje, kao čitatelji, izvodimo tako prirodno da se često uzimaju zdravo za gotovo. Preciznije, upotrijebit ću pojam glasa i koncept promjene govornog subjekta u romanu u svom opisu načina na koji se glasovi smjenjuju u pisanju. Zauzimam dijaloški, nestrukturalistički lingvistički pristup pitanju prezentacije diskursa i gledišta te se usredotočujem na vizuelni površinski nivo pisanja, grafološki nivo (Leech & Short 2007: 104), koji su često potpuno previdali književni znanstvenici i lingvisti. Međutim, ovo ne razumijevam kao zaseban, “paratekstualni” nivo, već kao nivo integriran s gramatičkim i leksičkim nivoom, bez kojih ga je nemoguće razumjeti.

Metodologija

Kao što je već spomenuto, ovoj studiji prethodila je općenitija studija o funkcijama interpunkcije. Za tu sam studiju pomno pročitala tri savremena švedska romana i zabilježila sve funkcije koje se činilo da interpunkcija u njima ima – devijantne i nedevijantne. Zbog nedostatka koherentne teorije o interpunkciji, zasnovane na empirijskim studijama, smatrala sam da je potrebno ne koristiti postojeći model, već zauzeti istraživački, kvalitativni pristup, premda su o tome izvještavali važni radovi Parkesa (1992), Lennarda (npr. 2000) i drugih.

U sljedećoj fazi analize grupirala sam primjere i tražila obrasce, pitajući koje strukturne obrasce interpunkcija stvara u ovim romanima.⁴ Iako mi glavno zanimanje nije bilo tumačenje ovih specifičnih romana, već uloga i potencijal interpunkcije općenitije gledano, prepoznala sam i važnost književne interpretacije kao puta prema tom cilju. U svojim sam čitanjima preuzimala i mijenjala različite uloge: ulogu sistematičnog kvalitativnog istraživača kao i ulogu impliciranog čitatelja, shvaćenog kao preferiranu čitateljsku ulogu, poziciju spram teksta u kojoj čitatelj aktivno realizira značenjski potencijal teksta (usp. Iser 1975; Mey 1999: 272).

Da bih razaznala različite glasove u ovoj studiji, koristila sam se Edmistonovim (1989) modelom unutrašnje fokalizacije u pripovijedanju u prvom licu i Björklundovu (1993) alternativu modelu fokalizacije. Međutim, još je važniji bahtinovski koncept glasa. Ovaj je pojam od suštinske važnosti u Bahtinovoj teoriji. Prema Bahtinu, jezik je živ i dijaloški u konkretnim i utjelovljenim iskazima. Svaka je jezička jedinica dio konkretnog iskaza, koji je izgovorio neko u određenoj situaciji, žanru i kontekstu. To je toliko fundamentalno da ako ove jedinice razmatramo izvan konteksta, izvan iskaza, teško da se mogu i nazvati jezičkim (Bakhtin & Medvedev 1978: 94). Sve je to tačno i u romanu; tako, naprimjer, u *Problemima poetike Dostojevskog* Bahtin (1984: 184) primjećuje da sve što čitamo

⁴ Nisam pitala šta “upravlja” interpunkcijom, budući da, slijedeći Bahtinove teorije jezika, jezične postupke ne smatram instancama sistema, već kontinuiranim generiranjem vlastite strukture (vidi npr. Linell 2009).

pripisujemo autoru, nekome “čiju poziciju to izražava”, i kome mi, kroz proces čitanja, odgovaramo:

Svaki iskaz u tom smislu ima svog autora, kojeg u samom iskazu čujemo kao njegova kreatora. O stvarnom autoru, budući da on postoji izvan iskaza, ne možemo znati apsolutno ništa. A oblici ovog stvarnog autorstva mogu biti vrlo raznoliki. Dato djelo može biti proizvod zajedničkog nпора, može se stvoriti uzastopnim naporima generacija, i tako dalje – ali u svim slučajevima u njemu čujemo jedinstvenu kreativnu volju, određenu poziciju, na koju je moguće reagirati dijaloški. Dijaloška reakcija personificira svaki iskaz na koji odgovara.

Proces čitanja je stoga uvijek aktivan i interaktivan. Međutim, Bahtin je također primijetio i opisao različite oblike višeglasja, posebno u romanu. I u “Problemu govornih žanrova” (1986) i u *Problemima poetike Dostojevskog* (1984), Bahtin je primijetio da autor može koristiti navodnike kako bi signalizirao smjenu glasa ili kako bi “povećao ekspresivnost”; u “Problemu govornih žanrova” usporedio je ovo s načinom na koji se koristimo intonacijom u govoru. Iskaz je uokviren promjenom govornog subjekta; s tim u vezi, roman se tretira kao jedan iskaz (Bahtin 1986: 76). Ali istovremeno, ovaj je iskaz pun govornih subjekata. Bahtin (1986: 92) piše:

Intonacija koja izolira govor drugih (u pisanom govoru označena navodnicima) poseban je fenomen: to je kao da je promjena govornog subjekata internalizirana.

Bilo da se ovaj fenomen želi opisivati kao iskaz unutar iskaza ili ne, to nije navedeno u Bahtinovu tekstu i stoga je otvoreno za raspravu; ovdje sam odabrala da opisujem promjenu govornog subjekta u iskazu kao smjenu glasova. U *Problemima poetike Dostojevskog* sam Bahtin prilikom citiranja zapravo ne koristi navodnike, već kurziv, kako bi čitatelju bilo jasnije gdje se u citiranom tekstu događa smjena glasa Dostojevskog.

Analiza

Roman *Förvandling* objavila je u Švedskoj 2005. godine afirmirana autorica i kritičarka Eva Adolfsson (1942–2010). Recepcija romana bila je mješovita, mada više pozitivna. Za moje potrebe roman je bio zanimljiv jer je u nekoliko novinskih kritika primijećena njegova interpunkcija, što je impliciralo da je u ovom romanu interpunkcija nesumnjivo stilski relevantan faktor. Naročito je istaknuto autoricino korištenje uzvičnika, triju tačaka i crta, također i u nekoliko njenih drugih romana. Neki od kritičara bili su sumnjičavi, smatrajući obilnu upotrebu ovih znakova neurednim ili iritirajućim; drugi su bogatu upotrebu različitih interpunkcijskih znakova doživljavali kao zanimljiv dio stila romana i naracije.

Slijedi odlomak iz duge rečenice iz romana *Förvandling*, a u njemu vidimo nekoliko smjena glasova. Kao što je već spomenuto, analiza se temelji na razumijevanju romana u cjelini. Iz bahtinovske perspektive, ovakvu analizu ne bi mogao napraviti istraživač ili bilo koji čitalac koji je vidio samo izoliran odlomak. Junakinja romana je neudata žena koja živi u predgrađu Štokholma 1980-ih godina. Radnja se odvija tokom njene trudnoće. U manjem dijelu govori se o njenom susretu s bivšim ljubavnikom, koji sada radi kao školski ljekar u istom predgrađu. Ovdje je odlučila da ga želi pozvati da izađu.

Puštam da se moja stopala okrenu prema školskom dvorištu i vidim svu djecu kako širom otvorenih očiju zure u moje ogromno tijelo koje prolazi prema ulaznim vratima (postoji li ista čudnije od školske zgrade u koju nikada prije niste ušli?), hodam uz stepenice da pronađem vrata s natpisom ŠKOLSKI LJEKAR i uđem unutra i razgovaram sa ženom koja kaže da da, on radi ovdje, ali ne danas, a ja napišem poruku *možemo li još jednom otići na ručak*.

Dragi Bože!

[låter mina fötter svänga in på skolgården och ser alla barn stirra rundögt på min väldiga kropp som färdas framåt mot entrédörren (finns det något mer främmande än en aldrig förr besökt skolbyggnad?), går uppför trappan och hittar en dörr med skylten SKOLLÄKARE och stiger in och talar med en kvinna som säger att jo, han är i tjänst, men inte i dag, och skriver en lapp *kan vi äta lunch en gång till*. Herregud!]

Eva Adolfsson: *Förvandling*. (2005) p. 169.⁵

Čitamo li naglas, mijenjamo intonaciju kako bismo pokazali promjenu govornog subjekta unutar iskaza. Kao što je Parkes (1992) pokazao, interpunkcija se prvo razvila kao alat za retoričare koji čitaju naglas. Ali od tada je pisanje postalo neovisan oblik komunikacije, a čitanje je danas obično tiha aktivnost. Čini se da dio sposobnosti tihog čitanja uključuje tiho razaznavanje različitih glasova. Mi razumijemo ko šta govori u navedenom odlomku čitajući ga samo očima. Prema mojoj analizi, pet različitih govornih subjekata ili *glasova* prisutno je u ovom kratkom odlomku, kao što je pokazano na Slici 1.

<i>Ja koje pripovijeda</i>	<i>Ja koje doživljava</i>	<i>Znak na vratima</i>	<i>Žena</i>	<i>Pisana poruka</i>
Puštam da se moja stopala okrenu prema školskom dvorištu i vidim svu djecu kako širom otvorenih očiju zure u moje ogromno tijelo koje prolazi prema ulaznim vratima	(postoji li išta čudnije od školske zgrade u koju nikada prije niste ušli?)			
hodam uz stepenice da pronađem vrata s natpisom		ŠKOLSKI LJEKAR		
i uđem unutra i razgovaram sa ženom koja kaže da			da, on radi ovdje, ali ne danas,	
a ja napišem poruku				<i>možemo li još jednom otići na ručak.</i>
Dragi Bože!				

Slika 1. Različiti glasovi u jednoj rečenici

Neki od glasova sudjeluju u unutarnjem dijalogu naratora ili između *Ja* koje pripovijeda i *Ja* koje doživljava (usp. Edmiston 1989) – od kojih bi se potonje, u ovom slučaju, moglo nazvati i metapripovijedajućim *ja* – dok neki sudjeluju u vanjskom dijalogu u fikcijskom svijetu. Jedan glas govori (*Žena*), dva pišu (*Znak na vratima* + *Poruka*), jedan razmišlja (*Ja* koje doživljava), a jedan pripovijeda.

Pa kako to da se ovo napredno upravljanje glasovima može odvijati u pisanom obliku i kako ga uspijevamo razumjeti u tihom čitanju? Bahtin je tvrdio, kao što smo upravo pročitali, da je to moguće uz pomoć navodnika. Ovdje, međutim, ne postoji niti jedan navodnik. Umjesto toga, smjene su u ovom citatu signalizirane (i kreirane uz sudjelovanje nas kao aktivnih čitatelja) pomoću:

⁵ Ovaj roman nije objavljen na engleskom jeziku, stoga je citirani tekst u mom vlastitom prijevodu napravljen isključivo za ovaj rad i svrhu. Bilo bi, međutim, veoma zanimljivo usporediti tekst tako bogat glasovima poput ovog s objavljenim prijevodom na drugi jezik (usp. Tammi & Tommola 2006).

- zagrada, kada *Ja koje doživljava* prekida pripovijedanje usred rečenice paralelnim komentarom, u kombinaciji sa znakom pitanja koji ukazuje na ekspresivnost komentara
- velikih slova i kurziva, koji riječima daju vizualno ikonični aspekt, čineći da one oponašaju druge pisane tekstove u fiktivnom svijetu: znak na vratima i pisanu bilješku (usp. Nørgaard 2009)
- glagola govorenja (*verba dicendi*): rečenica koja izričito kaže da slijedi neposredni govor (u kombinaciji sa zarezom na kraju citata)
- prijeloma pasusa i uzvičnika, u slučaju smjene glasova ili tona u sljedećoj rečenici.

Druga vrsta smjene glasova ili gledišta, signalizirana prijelomom pasusa u kombinaciji sa zvjezdicom, susreće se u romanu više puta. Slijedi primjer sa str. 120. Prije praznih redova i zvjezdice, glas se mijenja između *Ja koje pripovijeda* i *Ja koje doživljava*. Nakon njih, gospođa Svan preuzima ulogu doživljavača (usp. Björklund 1995). U dotičnom poglavlju ovo se sredstvo više puta koristi za promjenu fokalizacije – ili, kako bi rekao Jacob Mey, glasa ili *vokalizacije* – između *Ja koje doživljava* i drugih likova u romanu. I *Ja* i gospođa Svan su pisci koji razmišljaju o pisanju, susjede su, ali su potpuno različite žene, različitih godina, različitih mišljenja i nemaju nikakvih bliskih veza u romanu.

Silazim stepenicama sa savijenom bluzom u cekeru kad začujem zveckanje pisaće mašine.
Ko piše? Andersson, Lundgren, Svan?

Teško je zamisliti da neko od njih piše. Možda neki podstanar?

*

Ali to je gospođa Svan.

Promijenila je redosljed događaja – hrabro je odlučila da je to dozvoljeno! – i sada je u prvoj ljubavnoj priči.

[Medan jag går nerför trappan med blusen hopvikt i sin påse hör jag det där skrivmaskinsknattret. Vem skriver? Andersson, Lundgren, Svan?

Svårt att föreställa sig att någon av dem skriver. Kanske någon inneboende?

*

Men det är ju fru Svan.

Hon har kastat om tidsföljden – har djärvt beslutat att det är tillåtet! – och är vid den första kärlekshistorien.]

Eva Adolfsson: *Förvandling* (2005), p. 120.

Postoji nešto “neprirodno”, kako kažu naratolozi, u ovoj fokalizaciji lika koji nije homodiegetički pripovjedač. Međutim, tekst nakon prijeloma pasusa i zvjezdice jasno je ispričan ne samo vlastitim glasom pripovjedača; glas gospođe Svan ovdje utječe na pripovjedača. Uskličnik je njezin, kao i uvid u kronologiju njene životne priče. Komentar neposredno nakon zvjezdice i prijeloma pasusa pomaže nam u navigaciji, ali upravo ove oznake pokazuju gdje se odvija smjena. Ovdje se i lokacija i glas smjenjuju. Kako Björklund (1995: 171) ističe, likovi zapravo nikada ne govore sami za sebe; nego tamo uvijek postoji pripovjedač koji oponaša glas drugih. Ako u svakom književnom iskazu čujemo “objedinjenu volju”, kako je napisao Bahtin, uvijek je prisutan sveobuhvatni glas proizvođača teksta ili, ako nam je tako draže, implicitnog autora. To znači da kada su prikazana iskustva gospođe Svan, to je zato što se pripovjedačica stavlja u poziciju gospođe Svan kao doživljavačica. Gospođa Svan ne govori čudotvorno direktno sa svog gledišta; već čujemo njen glas – i ostale likove koji preuzimaju ulogu govornika, posmatrača ili doživljavača, uključujući i *Ja koje doživljava* – kako ih narator zamišlja i reproducira.

Budući da se kombinacija prijeloma pasusa i zvjezdice više puta koristi u ovom poglavlju i samo tamo gdje se odvija takva vrsta smjene glasova, njezina funkcija u romanu je uspostavljena i jasna.

Bez toga bi smjene glasova vjerovatno ili bile nerazumljive ili bi se protumačile kao difuznije – što bi, u drugom kontekstu, moglo biti stilski relevantno samo po sebi. Osim interpunkcije, očito postoji niz različitih jezičkih markera gledišta, poput različitih deiktičkih sredstava (v. npr. Fowler 1982, Mey 1999), ali je jednako evidentno da se interpunkcija često događa upravo tamo gdje se glas smjenjuje, uspostavljajući se kao važno sredstvo za upravljanje glasovima.

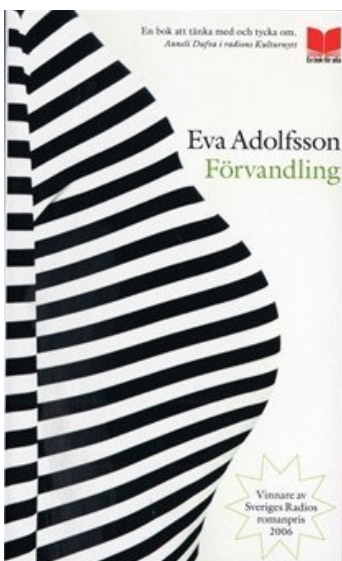
Zaključci

U ovom radu pokazala sam kako se koncept glasa može koristiti u analizi teksta i osvijetlila djelovanje jezičkih detalja. Željela bih sugerirati da bahtinovski okvir pruža uvide koji bi mogli biti korisni mnogim stilističkim studijama, ne samo onima koje se tiču interpunkcije, te da je dijaloški pristup, usredotočen na konkretan iskaz kao temeljnu lingvističku jedinicu, neophodan za razumijevanje jezika književnosti kao i bilo kojeg jezika.

Kao što smo vidjeli u dva prethodno navedena primjera, interpunkcija se oslanja na razne resurse za različite vrste smjena glasova. Utvrđivanje objektivne funkcije ovog ili onog znaka nije ni moguće ni relevantno, jer su funkcije pojedinih znakova dinamične i preklapaju se. Umjesto toga, ono što je ovdje najvažnije jeste da ovi primjeri, koji se ne čine baš iznimnima ili eksperimentalnima, pokazuju da je ovaj nivo napisanog integriran u pripovijedanje i jezik. Interpunkcija nije ukras, već neophodan element za strukturiranje i razumijevanje napisanog. (Niti je upravljanje glasovima jedina funkcija interpunkcije.)

Proučavanje interpunkcije u romanima kao književnoj interakciji je nešto za što se nadam da može promovirati šire razumijevanje interpunkcije. Budući da je interpunkcija nužni dio svih napisanih tekstova u zapadnoj civilizaciji barem od srednjeg vijeka (Parkes 1992), nadam se da moja studija može pomoći u razvoju našeg razumijevanja ne samo interpunkcije kao takve već i uvjeta za pisanu komunikaciju općenito. Zapravo, interpunkciju vjerojatno uopće ne možemo razumjeti, a da je ne ugradimo u razumijevanje konkretnih pisanih iskaza.

Također bi bilo vrlo zanimljivo proučavati upravljanje glasovima i interpunkciju u nefikcijskim tekstovima. Akademске tekstove, s prethodnim i nadolazećim iskazima koji se neprestano prepliću sa sadašnjim tekstom, a sa strogim interpunkcijskim pravilima, posebno u vezi s citiranjem i referiranjem, bilo bi zanimljivo proučavati i iz ove perspektive. Pravni tekstovi i novinski izvještaji također su žanrovi sa vlastitim standardima za prikazivanje različitih glasova putem interpunkcije kao i drugih sredstava. Možemo li i dalje tvrditi, poput Bahtina, da je roman jedinstven u svojoj bogatoj *heteroglosiji*? Argumentirajući za ili protiv ove tvrdnje, vizuelna površina teksta daje nam dokaze koje ne treba zanemariti, već ih treba dodatno istražiti.

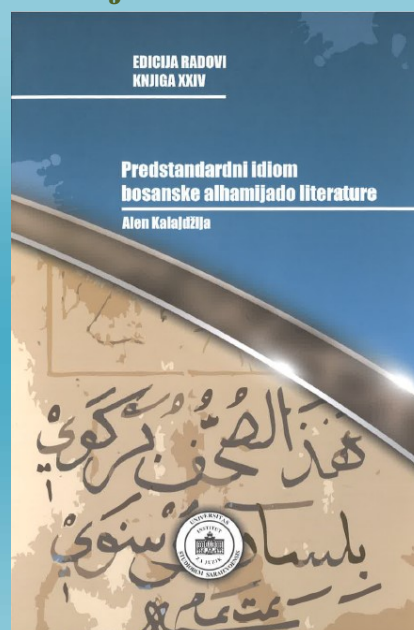

Na kraju, želim naglasiti da intonacija i interpunkcija *nisu* u potpunosti jednake. Postoje bitne razlike između govora i pisanja; njihove se premise u mnogočemu razlikuju, a pisanje *nije* nepotpuno zabilježeni govor, već neovisni medij – iako naravno postoje primjeri žanrova koji su na neki način između njih, poput razgovora u *chatu* i SMS poruka. Međutim, ono što Bahtin navodi kao funkciju intonacije u govoru povezano je s barem jednom od funkcija koje interpunkcija ima u pisanju. Interpunkcija se može koristiti za izražavanje karaktera i materijalnosti izgovorenih i pisanih glasova. Budući da je fenomen specifičan za pisanje, ona ipak može raširiti naše dihotomne ideje o pisanju i govoru. Interpunkcija nas tjera da slušamo očima i čitamo ušima i rukama. ■

Literatura

- Adolfsson, E. (2005) *Förvandling*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Bakhtin, M. M. & Medvedev, P. N. (1978) *The formal method in literary scholarship: a critical introduction to sociological poetics*. Trans. A. J. Wehrle. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Bakhtin, M. M. (1984) *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Trans. C. Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M. M. (1986) 'Problem of Speech Genres', in C. Emerson & M. Holquist (eds) *Speech Genres and Other Late Essays*, pp. 60–102. Trans. V. W. McGee. Austin: University of Texas Press.
- Björklund, M. (1993) *Narrative Strategies in Cechov's The Steppe: Cohesion, Grounding and Point of View*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Björklund, M. (1995) 'Subjectivity and Organization in Narrative Discourse', in B. Wårvik, S-K. Tanskanen, & R. Hiltunen (eds) *Organization in discourse. Proceedings from the Turku conference*. Anglicana Turkuensia 14.
- Dahl, A. (2013) 'Interpunktions funktioner i det moderna skriftspråket: Förslag till en ny analysmodell', in B. Bihl, P. Andersson & L. Lötmarker: *Svenskans beskrivning 32: förhandlingar vid trettioandra sammankomsten för svenskans beskrivning*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Edmiston, W. F. (1989) 'Focalization and the first-person narrator: A revision of the theory', *Poetics Today* 10(4): 729–44.
- Fowler, R. (1977) *Linguistics and the novel*. London: Methuen & Co Ltd.
- Fowler, R. (1982) 'How to see through language: Perspective in fiction', *Poetics* 11(3): 213–35.
- Fowler, R. (1996) *Linguistic criticism*. 2 ed. Oxford: Oxford University Press.
- Gibbons, A. (2012) *Multimodality, cognition, and experimental literature*. New York & London: Routledge.
- Iser, W. (1975) *The implied reader: patterns of communication in prose fiction from Bunyan to Beckett*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Leech, G. & Short, M. (2007): *Style in fiction: a linguistic introduction to english fictional prose*. Harlow: Pearson Education.
- Lennard, J. (2000) 'Mark, space, axis, function: Towards a (new) theory of punctuation in historical principles', in J. Bray, M. Handley & A. C. Henry (eds.) *Ma(r)king the text: the presentation of meaning in the literary page*, pp. 1–11. Aldershot: Ashgate.
- Lennard, J. (2011) 'In/visible punctuation', *Visible Language* 42(1/2):121–138.
- Linell, P. (2009) *Rethinking language, mind, and world dialogically: interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte: Information Age Publishing Inc.
- Mey, J. L. (1999) *When voices clash: a study in literary pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nørgaard, N. (2009), 'The semiotics of typography in literary texts. A multimodal approach', *Orbis Litterarum* 64(2): 141–160.
- Parkes, M. B. (1992) *Pause and effect: an introduction to the history of punctuation in the west*. Aldershot: Scolar Press.
- Short, M. (1999) 'Graphological deviation, style variation and point of view in *Marabou Stork Nightmares* by Irvine Welsh', *Journal of Literary Studies* 15(3): 305–23.
- Tammi, P. & Tommola, H. (ed.) (2006) *FREE language INDIRECT translation DISCOURSE narratology. Linguistic, translational and literary-theoretical encounters*. Tampere: Tampere University Press.

Lingvazin preporučuje

Izdavač: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu,
Sarajevo, 2019.

Vokativ prezimena na -ić u informativnom programu

Imena i prezimena muških i ženskih osoba ne dekliniraju se jednako. “Ako je u pitanju muška osoba, mijenjaju se i ime i prezime (*Muhsin Rizvić, Muhsina Rizvića, Muhsinu Rizviću...; Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku...*); ako je riječ o ženskoj osobi, mijenja se samo ime (*Suada Dilberović, Suade Dilberović, Suadi Dilberović...*); izuzetno se uz ime ženske osobe može deklinirati i prezime ako se završava na -a, a koje se inače mijenja po -e vrsti (*Lejla Maglajlija, Lejle Maglajlije, Lejli Maglajliji...; Hasnija Muratagić-Tuna, Hasnije Muratagić-Tune, Hasniji Muratagić-Tuni...*)” (Halilović, u: Jahić – Halilović – Palić 2000: 205). Dakle, pravila postoje, jasna su, jednostavna i samo ih treba primijeniti. *Gramatika bosanskoga jezika* autorâ Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića objavljena je prije dvadeset godina. Navedeno pravilo nalazi se u *Gramatici* na 205. strani, u poglavlju *Imenice s nastavkom -e*, pod tačkom 119. *Gramatika bosanskoga jezika* je, između ostalog, namijenjena svima onima koji se žele obavijestiti o gramatičkome ustrojstvu bosanskoga jezika. Kao što je već rečeno, u teoretskom smislu pravilo postoji, a da li se praktično primjenjuje? Mediji, kao stubovi pismenosti i jezičke kulture, kao sredstva na tronu percepcije istinitosti, informiranosti, vjerodostojnosti savremenog čovjeka, trebali bi biti normativna vertikala u kojoj će se preslikavati pravopisna i gramatička pravila, a ne sredstva u kojima će takva pravila biti tek sporadično primijenjena. Televizija je, i pored ekspanzije interneta, još uvijek medij koji ima široku rasprostranjenost zbog toga što se koristi živom riječju, pa, upravo, ta živa riječ i doprinosi većoj primijećenosti odstupanja od normativnih pravila bosanskoga jezika. Početna rečenica je samo asocijacija na ono o čemu će biti riječi u nastavku rada, a odnosi se na sporadičnu pojavu u našem televizijskom prostoru. Otuda napomena za sve one koji se žele usavršiti u svojoj profesiji gdje se može naći ovo jasno i jednostavno pravilo.

Naime, svakodnevno smo u prilici slušati informativne programe različitih medijskih kuća (vijesti, dnevnike i u okviru ovih formata javna obraćanja...), kao najzastupljeniju vrstu TV-programa, i svjedočiti izostanku deklinacije prezimena muških osoba na -ić koje gostuju u navedenoj vrsti programa, posebno kada je riječ o vokativu. Dakle, situacija je s drugim padežima još i podnošljiva, ali prilikom upotrebe vokativa vlada određena šarolikost. Pojedini novinari iz redakcije informativnog programa nastoje ustanoviti pravilo da je vokativ muških prezimena koja se završavaju na -ić jednak nominativu kada se upotrijebe u sintagmi sa riječima kao što su, npr. *gospodin, ministar, doktor* i sl. (apozicija), što se kosi s pravilom s početka rada. U ovom slučaju titule i zanimanja na sebe preuzimaju funkciju imena i nema razloga da uz njih prezime u vokativu ostane nepromijenjeno. Dakle, praksa ne prati uvijek normu datu u normativnim priručnicima. Novinari javnih televizija u znatnoj mjeri poštuju propisano pravilo, dok se odstupanja javljaju na pojedinim komercijalnim televizijama, ali opet i kod jednih i kod drugih ima izuzetaka. Nemoguće je uspostaviti distinkciju između komercijalnih televizija i javnih servisa u pogledu primjene pravila spomenutog na početku rada. U pitanju je živa riječ i trenutak u kojem se novinar, u potpunosti lišen lektorskih intervencija, obraća svom sagovorniku. Odstupanje od pravila da prezimena muških osoba na -ić imaju promjenu u vokativu i kad se upotrijebe s određenom titulom ili zanimanjem zabilježeno je i na javnim servisima,

ali primjena pravila je zabilježena i na komercijalnim televizijama. Dakle, ne može se i ne smije biti isključiv i etiketirati jednu ili drugu vrstu televizija jer, gotovo podjednako, imamo primjenu i kršenje pravila s početka rada. Ono što je sigurno jeste da eksplicitna norma nije uvijek u skladu s upotrebnom normom.

Ne postoji veliki broj radova koji tretiraju ovu problematiku, ali u *Gramatici bosanskoga jezika* postoji jasno pravilo i još uvijek nije revidirano niti modificirano od lingvističkih stručnjaka. U srpskom jeziku promjena prezimena je, uglavnom, tretirana u pravopisima, dok u hrvatskom jeziku ima nekoliko radova koji spominju pitanje promjene muških prezimena na *-ić*. “Još je 1965. godine Ljudevit Jonke pisao o prisutnoj težnji za izjednačavanjem nominativa i vokativa prezimena u hrvatskom jeziku, izuzev onih na *-ić* i *-ović* te je istakao da je to stvar odomaćenosti i ličnog ukusa” (Orlić 2011: 27). Međutim, primjetno je da se izuzimaju prezimena na *-ić* i *-ović*.

U jednom diplomskom radu iz domena hrvatskoga jezika ističe se da savremeni jezički savjetnici uglavnom ne posvećuju pažnju vokativu prezimena, iako, prema rezultatima ankete koja je provedena za potrebe diplomskog rada, govornici hrvatskoga jezika nisu sigurni koji bi vokativni nastavak trebali upotrijebiti (Orlić 2011: 27). Anketa je provedena među prosječnim govornicima (studentima različitih fakulteta), a ne među novinarima i ovaj podatak je spomenut u cilju ukazivanja na kolebanje prilikom izbora vokativnih nastavaka među konzumentima različitih standardnih jezika. Isto tako, ovo pitanje je u radu *Morfo(no)loška obilježja imena i prezimena u hrvatskom književnom jeziku* tretirala i Sanda Ham (2018: 250) i istakla da se “nominativ umjesto vokativa u muških prezimena proširio u upotrebi, ali uvukao se i u normu, pa se u gramatikama može pročitati preporuka da se uz apoziciju u vokativu, npr. *profesore!*, *gospodine!*, *ministre!*, *pjesniče!* i sl. može upotrijebiti i nominativ umjesto vokativa”. Autorica dalje naglašava da se, ipak, mora voditi računa o tome da hrvatski jezik čuva padežne oblike i da su muška prezimena promjenjiva i kad su s apozicijom. Međutim, u informativnom programu na govornom prostoru hrvatskoga jezika može se, istina na komercijalnim televizijama, gotovo bez izuzetka čuti, npr. *gospodine Ostojić*, *ministre Marić*, *doktore Korušić*...

Kada je riječ o srpskom jeziku, ovo pitanje tretirano je tek kao jednostavno pravopisno pravilo da se po padežima mijenjaju i ime i prezime, pa je tako samo pravilno, npr. *Marko Mijatović*, *Marku Mijatoviću* itd. ili *gospodine Nikoliću*, a nikako *gospodine Nikolić*. Isto tako u srpskom jeziku postoji pravilo da “ako se imenica završava na prednjonepčani suglasnik, u padežu za dozivanje dobija nastavak *-u*, npr. *Miliću*” (Hlebec 2005: 15), što je propisano i u bosanskom i u hrvatskom jeziku. Mnoge gramatike srpskog jezika pitanje promjene prezimena muškog roda na *-ić* kad se uz njih nalazi apozicija tipa *gospodine*, *ministre*, *doktore* i sl. prepuštaju pravopisu, pa se u njima ne može pročitati ništa što se odnosi na spomenutu tematiku. Međutim, sasvim je jasno da je u srpskom standardu pravilo isto kao u bosanskom i hrvatskom.

Novinari, koji prilikom direktnog obraćanja nekome zaobiđu upotrebu vokativa prezimena muških osoba na *-ić* u sintagmi s titulama ili zanimanjima takvih osoba, ne trebaju u potpunosti snositi krivicu zbog krhkosti vokativa kao padeža. Pojedini jezikoslovci ističu da “ako postoji kontroverzan padež, onda je to zasigurno vokativ” (Posavec 2019). “Čak i u onim slavenskim jezicima u kojima do danas egzistira kao dio padežne paradigme posebni vokativni oblik izlazi iz upotrebe, a primarnu funkciju obraćanja, kao i ostale vokativne funkcije, sve više preuzima nominativni oblik” (Karlić – Cvitković 2017: 230). U savremenim slavenskim jezicima zasebni vokativni oblik uglavnom nije očuvan. U bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku javlja se padežni sinkretizam $N = V$, ali vokativ ostaje i dalje dio padežne paradigme. Također, postoje i mišljenja da je vokativ padež samo u morfološkom, ali ne i u sintaksičkom smislu, kao i da je to slabo frekventan padež (usp. Karlić – Cvitković 2017: 230, 238). Ni među samim lingvistima ne postoji konsenzus da li je opravdano vokativ svrstavati među padeže. Ali, dokle god vokativ opstaje u društvu drugih padeža, sva pravila u vezi s njim valja primjenjivati.

Novinari u javnim medijima značajno utječu i na jezičku kulturu publike. Stoga, vrlo često, njihov model komunikacije postaje matrica za govor njihovih gledalaca i slušalaca. Pravilo i primjeri s početka rada odnose se općenito na promjenu imena i prezimena muških osoba. Međutim, odstupanja koja se javljaju u govoru novinara informativnih programa mogu se dovesti u vezu s ovim pravilom iz razloga što se titule ili zanimanja (apozicija) uz prezimena sagovornika ponašaju kao ime.

Tako npr. u informativnom programu novinar najavi da je gost emisije *Ahmed Šantić*. Međutim, u razgovoru mu se obraća sljedećim pitanjem: “*Gospodine Šantić*, izbori su raspisani, ima li novca?” Primjetno je da je apozicija uz prezime upotrijebljena u obliku vokativa, ali ne i prezime koje je ostalo u nominativu. Ako spomenutu sintagmu (*gospodine Šantić*) prevedemo u ime i prezime, dobit ćemo oblik vokativa *Ahmede Šantić*. Kada je riječ o drugim padežima, uglavnom se mijenja i apozicija i prezime. Dakle, pravilo bi u ovom slučaju bilo da se mijenja ime, ali ne i prezime. Na drugoj televiziji zabilježen je još jedan sličan primjer: “Pitanje za Vas, *ministre Mandić!*” Osim što je vokativ promijenio mjesto u rečenici, i u ovom slučaju prezime ostaje u nominativu. “*Gospodine Zvizdić*, kada očekujete da će biti usvojen budžet zajedničkih institucija?” Dakle, isti slučaj kao i u prethodnim primjerima: apozicija je u vokativu, ali ne i prezime. Postoji još ovakvih primjera, npr. *gospodine Ružnić*, *doktore Kravić*, *direktore Isović*... Ovo su samo neki od primjera, a nisu usamljeni na bosanskohercegovačkim televizijama kada je riječ o informativnom programu.

Relativno je mali broj radova koji tretiraju pitanje vokativa, a unutar bosanskohercegovačkih triju standardnih jezika još je manji broj radova koji govore o obliku vokativa prezimena muških osoba koja se završavaju na *-ić*, posebno kada se upotrijebe uz apoziciju. Naše televizijske kuće, osim o programu koji nam plasiraju, trebaju voditi računa o tome da svojoj publici priušte program u kojem će biti ispoštovana normativna pravila našega jezika. Raduje činjenica što, ipak, veći broj novinara primjenjuje pravilo o kojem je bilo riječi u ovome radu, ali postoje i oni novinari koji vokativu, iako je još uvijek sastavni dio našeg padežnog sistema, “uskraćuju pravo” da se pojavi tamo gdje to propisuju normativni priručnici. ■

Literatura

- Ham, Sanda (2018), “Morfo(no)loška obilježja imena i prezimena u hrvatskom književnom jeziku”, *U jezik uronjeni – Zbornik posvećen Ireni Vodopiji*, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, 237–256.
- Hlebec, Boris (2005), “Varijante vokativa imenica muškog roda na suglasnik”, *Jezik danas*, godina IX, broj 21–22, Novi Sad, 15–19.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Karlić, Virna, Ivana Cvitković (2017), “Vokativnost u hrvatskoj i srpskoj jezičnoj normi i upotrebi: Morfološki pristup”, *Filološke studije*, sv. 15, broj 1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 228–242.
- Orlić, Alen (2011), “Vokativ osobnih imena u hrvatskom jeziku”, diplomski rad, Filozofski fakultet, Osijek.
- Posavec, Monika (2019), “Kontroverzan padež – vokativ”, *Studentski.hr*, 4. 4. 2019, <https://studentski.hr/zabava/zanimljivosti/kontroverzan-padez-vokativ>, posjećeno 5. 5. 2019.

Eskimi i njihovi nazivi za snijeg

U mnogim naučnim i popularnim izvorima navodi se da Eskimi u svojim jezicima imaju *mnoštvo* riječi kojima se označava snijeg, odnosno njegove različite vrste i pojavni oblici. To se tumači činjenicom da je snijeg u životu Eskima toliko važan da su se razlike među oblicima snijega koji postoje u vanjezičkoj stvarnosti odrazile i na leksičko bogatstvo eskimskih jezika. To se može shvatiti kao normalno, jer jezik služi ljudima, a ljudi žive u određenoj prirodnoj okolini pa osobine te okoline zaista utječu i na kvalitet života. To se može odraziti i na bogatstvo leksike, čak i na gramatičke forme koje jezik ima.

Međutim, naučni i popularni izvori ponekad preuveličavaju stvari i doprinesu da se rašire pogrešna uvjerenja i predodžbe o nekim pojavama – jezički mitovi. Tvrdnja da Eskimi imaju “mnoštvo”, a to u nekim izvorima znači čak i stotinu, naziva za snijeg jedan je od najraširenijih jezičkih mitova. O tome lingvist Robert Lawrence Trask kratko obavještava u knjizi *Temeljni lingvistički pojmovi* (Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 146–147):

“Smiješnim slijedom događaja nastala je legenda da eskimski jezici imaju veliki broj riječi za različite vrste snijega. Zapravo, u svakom od nekoliko dijalekata dvaju eskimskih jezika nalaze se dvije do četiri različite riječi za snijeg. To je otprilike jednak broj kao u engleskom jeziku gdje imamo *snow* ‘snijeg’, *slush* ‘bljuzga’, *sleet* ‘susnježica’, *blizzard* ‘mećava’ (da ne spominjemo skijaške nazive kao što su *hardpack* ‘tvrđi snijeg’, *powder* ‘praškast snijeg’ i *crust* ‘hrskav snijeg’).”

Govornicima bosanskog jezika snijeg ne predstavlja tako golem dio stvarnosti kao Eskimima i nije im bitan koliko njima, naročito ako je u pitanju “lanjski snijeg”. Međutim, ne može se reći da nam je snijeg baš nebitan. Snijeg djeluje na saobraćaj, režim grijanja, turizam, sportske aktivnosti, odijevanje i modu, poljoprivredne aktivnosti i planove, građevinske radove, umjetničku inspiraciju – ukratko, na sve što čini život. Prema tome, nemoguće je da prođe nezapaženo i da njegov značaj ne ostavi traga u jeziku.

Površan pregled rječnika djelimično će pokazati to bogatstvo, a leksičko će bogatstvo biti potpunije prikazano što je rječnik koji čitamo bolji. Moja potraga za nazivima snijega u *Rječniku bosanskoga jezika* (S. Halilović, I. Palić, A. Šehović, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010), dovela me do sljedećih naziva:

- **bljüzgavica** ‘mješavina zemlje i snijega koji se topi; bljuzga, hlapavica, lapavica’ (str. 76)
- **cijélač** ‘neugažen, netaknut snijeg’ (str. 110)
- **hläpavica** ili **läpavica** ‘raskvašeno tlo pomiješano sa snijegom’ (str. 365)
- **kitina** ili **kītina** ‘snijeg na granama drveća’ (str. 503)
- **mëcava** ‘jak vjetar sa snijegom zbog kojeg je smanjena vidljivost; vijavica’ (str. 637), (mogla bi biti definirana i kao snijeg sa jakim vjetrom...)
- **müzgavica** ‘snijeg koji je pomiješan s vodom i blatom; bljuzgavica’ (str. 684)
- **pršić** ili **pršić** ‘sitan suh snijeg’ (str. 1087)
- **sùsnježica** ‘padavina u obliku mješavine kiše i snijega’ (str. 1270)
- **vijavica** ‘obilno padanje snijega po jakom vjetru, snježna oluja; mećava’ (str. 1433)
- **zámet** ‘snijeg na jednome mjestu nanesen vjetrom; nanos’ (str. 1488)

Osim navedenih, padaju mi na um i sljedeći narodni nazivi za pojavne oblike snijega:

- **hlópo** ‘snijeg koji pada u obliku krupnih pahulja, krpica’
- **hljāpuža** ‘prljav, mokar, razgažen snijeg na zemlji, bljuzgavica’
- **pròšarica** ‘tanki sloj nataknutog neotopljenog snijega na zemlji na kome se mjestimično pojavljuju veće ili manje površine bez snijega, na kojima se snijeg već potpuno otopio’
- **sítno** ‘snijeg koji pada u obliku veoma sitnih granula’
- **smèt** ‘snijeg na jednome mjestu nanesen vjetrom, nanos, zamet’

U dijalektima sigurno ima i više leksičkog blaga koje se odnosi na snijeg. Ako potražimo izvore koji se tiču hrvatskog, srpskog i crnogorskog jezika, naći ćemo još veću raznolikost. Stjepan Babić objavio je početkom osamdesetih godina 20. stoljeća tekst “Tko ima više naziva za snijeg: Eskimi ili mi?” (*Jezik* 30/2, 1982/83, str. 60–62), u kome se navodi preko 20 hrvatskih naziva za snijeg. O nazivima *škvrljinjak* i *rodinjak*, koji su dobili nazive po pticama, piše Nives Opačić (“Škvrljinjak i rodinjak”, *Vijenac* 367, 27. 3. 2008). *Rodinjak* je, pojašnjava, snijeg koji pada u proljeće, kad se rode vraćaju:

“Budući da se u proljeće snijeg više ne očekuje (iako zna itekako iznenaditi), nekoć je takva pojava na selu bila poseban događaj – i zbog same pojave, no još više zbog štete koju je mogla nanijeti usjevima i voćkama u cvatu. Nikakvo čudo onda što je takav snijeg dobio i posebno (eufemistično) ime – rodinjak. Jer kad je već pao u nevrijeme, bolje da se asocijativno vezuje uz simpatične rode nego da ljude podsjeća (...) na štetu i uništenje njihova mukotrpnoga rada i truda.”

Ovdje ću se opet vratiti priči o Eskimima. U vezi s njima i tvrdnjama o njihovoj obilnoj leksici kojom se označava snijeg, još ćemo jednom podsjetiti (izgleda da nikad nije previše!) na riječi R. L. Traska:

“Evo jednog savjeta: ne vjerujte svemu što čitate. Mnogi novinari i autori popularnih knjiga zanemaruju činjenice i skloni su promicanju primamljivih laži umjesto jednolične istine.”

Mit o eskimskim riječima za snijeg dosad je postao toliko raširen i poznat da su čak i informacije o njegovoj netačnosti prilično poznate. Budući da je postao i dio popularne kulture, izvršio je utjecaj i na krugove koji nisu usko lingvistički.

Tako je Douglas Adams u čuvenom *Autostoperskom vodiču kroz galaksiju* opisao čovjeka čija je sudbina da u mejestu u kome se on nalazi *uvijek* pada kiša. Budući da je kiša cijeli njegov život, označio je različite tipove kiše brojevima (izdvojio je nekoliko stotina tipova), a to je učinio imajući u vidu – Eskime:

“Negde je čitao da Eskimi imaju preko dve stotine različitih reči za sneg, bez kojih bi njihovi razgovori verovatno bili vrlo jednolični. Tako oni razlikuju slab sneg i jak sneg, lak sneg i težak sneg, mokar sneg, oštar sneg, sneg koji pada u krpicama, sneg koji pada u naletima, sneg koji ti sused unese na čizmama svuda po lepom i čistom podu tvog igloa, snegove zime, snegove proleća, snegove kojih se sećaš iz detinjstva i koji su bili tako bolji od svih ovih vaših modernih snegova, fini sneg, paperjasti sneg, sneg sa brda, sneg iz doline, sneg koji pada izjutra, sneg koji počne da pada iznenada, baš kada si pošao na pecanje, i sneg na koji su se, i pored svih napora da ih izdresiraš, popišali tvoji polarni psi.” (Daglas Adams, *Autostoperski vodič kroz galaksiju*, preveo Zoran Jakšić, 3. izdanje, Alnari, Otvorena knjiga, Beograd, 2005, str. 388).

Na popularnoj karikaturi iz 2009. godine, koja je dosad prenesena na mnogim lingvističkim blogovima i Facebook stranicama posvećenim lingvistici, autor Dave Coverly obrnuo je situaciju i omogućio da Eskimi “uzvrate udarac”. Naime, na karikaturi dvojica Eskima šetaju pored igloa i komentiraju: “Jesi li znao da bijeli muškarci iz predgrađa imaju preko 100 riječi za ‘travnjak’?”

Na Facebook stranici satiričnog lingvističkog časopisa *Speculative Grammarians* nedavno je objavljena “informacija” da “u nekim kompjuterskim dijalektima postoji 65.536 naziva različitih boja”.

To je samo početak. Na internetu, u štampi i literaturi sigurno se na još mnogo načina eksploatira mit o eskimskim riječima za snijeg ili se one uzimaju kao neka vrsta standarda u “takmičenjima” ko ima više takvih riječi. To može biti duhovito, poučno i korisno, ali ne treba nas navesti da povjerujemo u ono što nije istina. ■

Lingvazin preporučuje

Najbolja kampanja koja je omogućila prezentaciju lingvističkih spoznaja globalnoj publici za vrijeme pandemije jeste *Abralin ao Vivo – Linguists Online*. Ovaj virtualni događaj organizirala je Brazilska lingvistička asocijacija (Associação Brasileira de Linguística – ABRALIN) u saradnji sa više svjetskih lingvističkih organizacija (CIPL – Comité International Permanent des Linguistes, ALFAL – Asociación de Lingüística y Filología de América Latina, SAEL – Sociedad Argentina de Estudios Lingüísticos, ALAB – Associação de Linguística Aplicada do Brasil, AILA – Association Internationale de Linguistique Appliquée, LSA – Linguistic Society of America, LAGB – Linguistics Association of Great Britain, SLE – Societas Linguistica Europaea, ALS – Australian Linguistic Society, BAAL – British Association for Applied Linguistics i SEL – Sociedad Española de Lingüística). Od početka maja do kraja jula na Youtube kanalu *Abralin* emitirano je preko 300 predavanja najeminentnijih svjetskih lingvista o najrazličitijim temama kojima se bave. Većina predavanja je na engleskom jeziku, a neka su i na portugalskom. Teme predavanja obuhvaćaju fonetiku, morfologiju, sintaksu, semantiku, korpusnu lingvistiku i jezičke tehnologije, psiholingvistiku, arealnu lingvistiku, jezičke promjene, pidžine, čak i vještačke jezike i okolišnu lingvistiku. Zaista vrijedna kolekcija lingvističkog znanja. Za svakog ko se zanima za lingvistiku može se naći pregršt privlačnih tema. Najbolje od svega je što su sva ova predavanja pohranjena na Youtube kanalu *Abralin* i možemo ih pregledati kad poželimo. Među predavačima su David Crystal, Greville G. Corbett, Martin Haspelmath, Steven Pinker, Noam Chomsky, Alexandra Aikhenvald, William Labov, Gillian Sankoff i mnogi drugi. U pitanju su stotine sati vrhunskog materijala za učenje i uživanje u proširivanju vidika. (Izvor: www.halidbulic.ba)

Igre riječima u piktoralnim metaforama ili slike u igrama riječima

Kreativnost – stoga i jezičku kreativnost – možemo definirati kao kompetenciju čovjeka da modelira i manipulira šablonima figurativnosti. Budući da se XX i XXI stoljeće mogu proglasiti stoljećima slike zato što je u njemu snažno zaživjela slika / ilustracija / fotografija kao jedan od osnovnih načina komuniciranja koje je ekonomski izuzetno isplativo, treba reći da je to nepovratno utjecalo na razumijevanje kreativnosti u svim umjetničkim (i drugima) medijima. Na svim poljima kreativnosti, a to se može reći i za polje nauke, u XX i XXI stoljeću nalazimo hibridiziranje kao jedno od osnovnih načela prenošenja određene poruke / značenja.¹

Novi alati za umjetničko izražavanje omogućili su savremenom čovjeku manipulaciju različitim oblicima slike. U izražavanju slikovnih umjetnosti u novije doba bilježimo posebnu vrstu manipulacije figurativnosti / metaforičnosti. Iako se često kaže kako slika vrijedi hiljadu riječi, ona [slika] u posljednje se vrijeme često kombinira s riječima kako bi njen značenjski opseg bio još veći. Ilustracije se s riječima upotrebljavaju istovremeno kako bi se – paradoksalno – u značenje koje ilustracija nosi uključila i osobina prirodnog jezika – koji teži dvosmislenosti. Prirodni jezik, odnosno njegove jedinice, inherentno je sklon višesmislenosti. Ne postoje dokazi da se ijedan prirodni jezik kreće u smjeru ukidanja dvosmislenosti / višesmislenosti (Wasow et al. 2005, prema: Vietri 2014: 6). Kako tvrdi Piantadosi (2012: 282, prema: Vietri 2014: 6) koristi višesmislenosti su, između ostalog, činjenica da ona ne izriče ono što već postoji u kontekstu i da dozvoljava ponovnu upotrebu.

Savremeni načini oglašavanja udruženom se “snagom” metafore slike / ilustracije i riječi kao ekstenzija tih metafora koriste vrlo vješto. Takvu upotrebu jezika s ilustracijama možemo razumjeti kao igru riječima – koja je u svojoj suštini ogledalo kreativnosti zasnovano na metafori. To znači da su se u savremenom dizajnu susrela dva oblika metafore: slikovna metafora i jezička metafora.² U njima se slikovna metafora upotrebljava s ciljem konkretizacije značenja, a jezička metafora koristi se kako bi se slika upotpunila komičnim efektom koji je zasnovan na dvosmislenosti (ili višesmislenosti). Takve (naizgled) suprotne silnice konkretiziranja i uopćavanja omogućavaju dobar prijem kod recipijenata.

Nekoliko sljedećih ilustracija zasnovane su na navedenom tipu hibridiziranja.³

Killing me Microsoftly predstavlja kombinaciju engleske idiomske skupine *killing (someone) softly* i imena jedne od najpoznatijih računarskih kompanija – *Microsoft*. Spajanje u igri riječima bazirano je na djelomičnoj strukturalnoj sličnosti u pridjevu *soft*, ali i određenoj dozi animoziteta između konkurenata u tzv. IT-industriji, gdje Microsoft zauzima neželjenu donju poziciju.

¹ Usp. npr. umjetničku karijeru Woodkida.

² Spoj dviju metafora iz nekoliko različitih umjetnosti “plavi” internet svakodneвно i planetarno je poznat pod terminom *meme* (mim).

³ Sve igre riječima i ilustracije upotrijebljene u ovom dijelu rada preuzete su sa sajta www.berintuzlic.ba uz dozvolu autora.

PartyZan je igra s unutrašnjošću riječi u kojoj je engl. *party* upotrijebljeno kao prvi dio riječi *partizan*. U PartyZan susrećemo i primjer unutrašnje grafičke kapitalizacije slova,⁴ koja nije uobičajena u bosanskom jeziku, a ovdje je upotrijebljena s razlogom razgraničenja dvaju morfema, tako da je ovaj primjer poseban primjer *portmanteaua*.⁵

⁴ Unutrašnju kapitalizaciju sve češće u posljednje vrijeme možemo vidjeti prilikom bilježenja riječi koje u sebi sadrže ime *Allah*: *inšallah* (*inšaAllah*, *inšAllah*, *inša'Allah* i sl.).

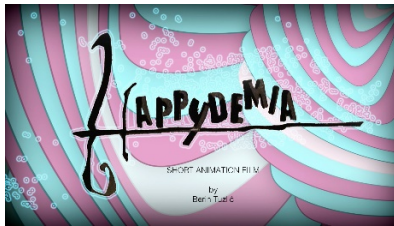
⁵ Riječ *portmanteau* potječe iz knjige *Alisa u zemlji čuda* Lewisa Carrolla. Korijen *portmanteau* potječe od francuske riječi *portemanteau* (vješalica), kojom se prije nazivao veliki kofer s dvama odvojenim dijelovima, odakle i veza s konstrukcijom nove riječi od dvije postojeće. Neki autori, kao naprimjer Martin Haspelmath (2008), osporavaju oglednost skalarnosti kohezivnosti riječi koje zovemo *portemanteau*. Međutim, budući da se i one u bosanskom jeziku razumijevaju kao složenice (isto kao i, naprimjer, *dangubiti*), u tom bismo kontekstu sve složenice mogli razumjeti kao integraciju dvaju koncepata u jedan. Poteškoće koju naglašava Haspelmath u "pronalaženju" morfemske granice u složenicama koje zovemo *portmanteau* vidljive su kod primjera gdje se zarad nove riječi gubi dio korijenskog morfema u oba slučaja:

Knjigralište: knjiga | igralište
sinepleks: sinema | kompleks
motel: motor | hotel
Međutim, budući da se *portmanteau* razumijevaju kao nove urbane riječi (u engleskom govornom području) i da se razumijevaju bez poteškoća, govornici pristaju na metaforu oblika u ovom slučaju. Metaforom oblika govornik uspijeva gešaltnom metodom prepoznati prototipni oblik i dešifrirati značenje *portmanteau* složenice.

⁶ Ova se ilustracija može povezati s idiomskom skupinom iz vremena srpa i čekića.

New Work također u suglasju s likovnom adaptacijom izaziva komični efekat budući da Kip slobode nije u položaju u kom ga imamo priliku vidjeti. Naravno, zbog sve češće upotrebe računara kao osnovnog pomagala za rad – mentalni rad je zamijenio fizički rad.

Folk Turbosjek primjer je igre riječima koji kombinira ime muzičkog žanra sve popularnijeg među Balkancima pritom asociirajući igrom glasovnih sličnosti (*turbo* – *trbo*) na zloglasnog Džeka Trbosjeka, serijskog ubicu iz Velike Britanije iz XIX stoljeća.

LOVIM TE

Lovim te predstavlja igru riječima u kojoj su kombinirane dvije pojave. Činjenica jeste da vrlo često u pisanju dolazi do permutacije slova i cijelih slogova. U ovoj se igri riječima, međutim, prepoznaje i globalizacijska moć engleskog jezika koja se oslanja na pretpostavku zasnovanu na činjenici da djeca od 1. razreda osnovne škole uče engleski jezik te ovo *Lovim te* ima korijen u engl. *love*. Tom je obliku pridodata glagolska fleksija iz bosanskog jezika, ali je realizirana i glagolska valencija ovog dvovalentnog glagola. Navedena igra riječima dodatno se usložnjava time što u bosanskom jeziku postoji glagol *loviti* u značenju 'hvatati ili ubijati životinje u njihovim prirodnim staništima' (Halilović – Palić – Šehović 2010: 603). Aktiviranjem značenja prethodno rečene kombinacije dvaju jezika u semantičkom polju *ljubavi*, otkriva se konceptualna struktura iza mnogih idiomskih skupina kojima se i inače obilježava koncept ljubavi: LJUBAV JE PREŽIVLJAVANJE.

Od ključne je važnosti prilikom razumijevanja navedenih igara neutralizirati nepotrebna znanja o ovim znakovima – kako bi se postigao humoristički efekat. Jedan dio ovih igara mogli bismo nazvali metaforama diskursa, kako ih zove Evans (2013: 176).

Red & Bull je igra riječima koja izuzimajući likovnu adaptaciju, ne doživljava transponiranje značenja ako ne uzmemo u obzir i marku energetskih pića Red Bull. Adaptacija kombinira historijsko iskustvo sorealizma u Rusiji i mijenjanje odnosa Jugoslavije spram Rusije i njenih diktatora u socijalizmu, te Staljinova slika služi kao svojevrsna historijska deiksa, baš kao i petokraka u crveno-bijeloj kombinaciji.⁶

Happydemia predstavlja igru unutrašnjim sastavom riječi nastalu na osnovu slivanja korijena iz engleskog jezika i značenja koje ima formant *-demia* (*-demija* u bosanskom) porijeklom iz latinskog (*-demos*, što znači *narod*), a uglavnom biva korišten za oznaku opće prisutnosti; *happydemia* je također primjer *portmanteaua*.

Postoji mnogo leksičkih metafora, uključujući i tzv. metafore slike. Metafore slike povezane su s predikatima koji imenuje “x je oblik y”. Ove vrste metafore “[p]ojavljaju se kako bi olakšale komunikacijske namjere i, stoga, mogu evoluirati s vremenom, ili postati visoko ukorijenjene leksičke ‘metafore’ – lingvističke cjeline koje se sastoje od *vozila* i leksičkog koncepta koji se uobičajeno spaja s njim – ili potpuno nestaju iz upotrebe. Stoga, za razliku od konceptualnih metafora, diskursna se metafora ne pojavljuje neovisno o jeziku; one nastaju u kontekstu upotrebe jezika. I, za razliku od konceptualnih metafora, one ne moraju biti stabilne, već mogu evoluirati, posredovane načinima i kontekstima u kojima su raspoređene” (Evans 2013: 177).

Ovakva i slične upotrebe konceptualnih modela nisu neobične i isključivo rezervirane samo za jezičke jedinice nego i, kako smo vidjeli, likovna umjetnost koristi konceptualni model metafore da iskaže načine na koje poima određene slike. Naprimjer, konceptualna metafora VIDJETI JE ZNATI / IDEJE SU SVJETLOST vrlo je prisutna u likovnoj i filmskoj umjetnosti. Za veći dio ovih likovnih ostvarenja možemo reći da pripadaju nelingvističkim metaforama, tačnije, piktoralnim metaforama, kako ih naziva Katz (1998: 28). U crtanim filmovima razumijevanje određene pojave ili zamisli obična biva prikazano pomoću upaljene sijalice iznad glave junaka tog crtanog filma. Ona jasno aludira na svjetlo koje omogućava da se određeni entitet bolje vidi, odnosno prepozna / spozna. Riječju, mi pretpostavljamo da zbog boljih svjetlosnih uvjeta nešto bolje možemo racionalno opisati kao podražaj iz vanjske stvarnosti. Za isti taj fenomen postoji niz idiomskih skupina koje u potpunosti odgovaraju istom modelu konceptualne metafore, kao npr.: *upalila se (nekome) lampica*. I u kontekstu dijahronijske semantike dokazane su veze između prozirnosti / vidljivosti određenog objekta i razumijevanja istog tog objekta.⁷

Za igre riječima Langacker kaže da imaju snažne implikature. One su obično uvjetovane širim društvenim kontekstom. To smo pokazali navedenim primjerima koje u društveno-historijskom smislu dobijaju posebnu konotaciju bez koje bi bile sasvim obične sintagme ili riječi. Međutim, budući da je u svim igrama riječima narušeno polazno značenje prihvaćeno u široj govornoj zajednici, njih možemo smatrati sistemskim igrama riječima. Igre riječima obično imaju dodatnu grafičku dimenziju kako bi se prenijela željena poruka. ■

⁷ “Za hrvatski je dijahronijskim metodama utvrđeno da leksem *jasan* i izrazi s osnovom *jasn-* kroz povijest mijenjaju značenja od vidljivosti i prozirnosti prema razumijevanju i shvaćanju” (Raffaelli i Kerovec 2008: 154–165, prema Stanojević 2013: 14).

Izvor

www.berintuzlic.ba

Literatura

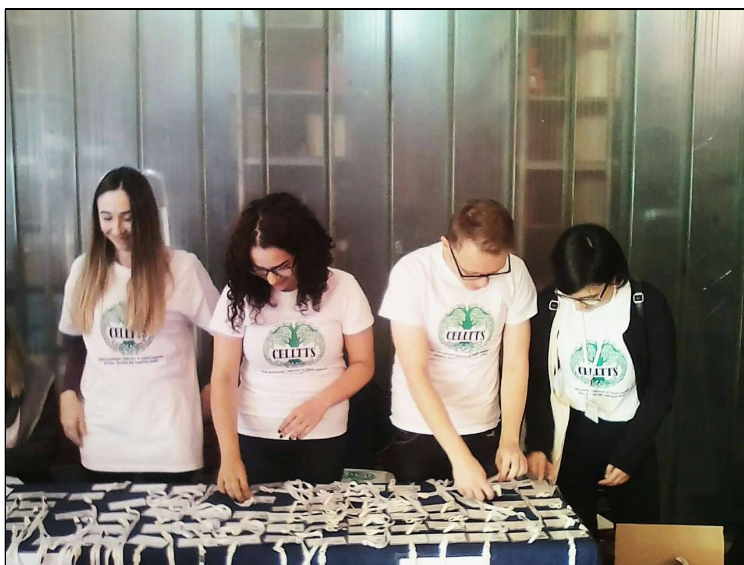
- Evans, Vyvyan. 2013. *Language and Time. A Cognitive Linguistics Approach*. New York: Cambridge University Press.
- Haspelmath, Martin. 2008. “Frequency vs. Iconicity in Explaining Grammatical Asymmetries”. *Cognitive Linguistics* 19/1, 1–33.
- Halilović, Senahid – Ismail Palić – Amela Šehović. 2010. *Rječnik bosanskoga jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Stanojević, Mateusz-Milan. 2013. *Konceptualna metafora. Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Zagreb: Srednja Europa.
- Vietri, Simonetta. 2014. *Idiomatic Construction in Italian – A lexicon-grammar Approach*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Treća međunarodna konferencija **CELLTTS** (*Third International Conference on English Language, Literature, Teaching and Translation Studies – 3rd CELLTTS*)

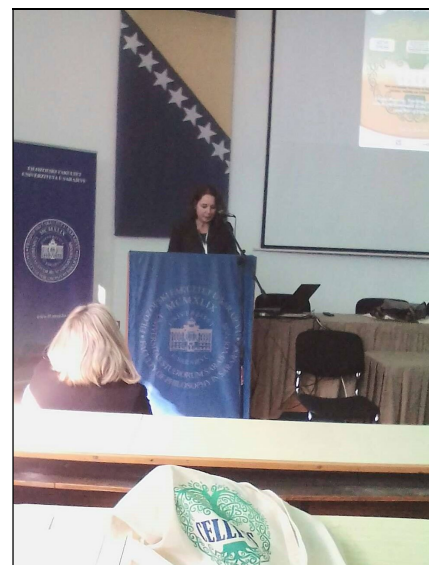
U prostorijama Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu održana je Treća međunarodna konferencija o engleskom jeziku, književnosti, metodici nastave engleskog jezika i prevođenju – 3rd CELLTTS (*Third International Conference on English Language, Literature, Teaching and Translation Studies*). Ovu dvodnevnu konferenciju održanu u periodu **od 28. 9. do 29. 9. 2018. godine** organizirali su članovi Odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Na konferenciji su izlagali univerzitetski nastavnici, saradnici, istraživači, prevodioci, predavači i autori iz oko dvadeset zemalja i s četiri kontinenta: Azije, Afrike, Sjeverne Amerike i Evrope. Ovom za Univerzitet važnom događaju svoj doprinos dali su i studenti i studentice Odsjeka za anglistiku, bilo kao izlagači u sklopu studentskih sesija, bilo kao volonteri.

Prvo plenarno predavanje, koje su najavile prodekanesa za naučno-istraživački rad, međunarodnu akademsku saradnju i izdavaštvo dr. Selma Đuliman i predsjedavajuća konferencije dr. Sanja Šoštarić, održao je dr. Timothy Petete (College of Liberal Arts, University of Central Oklahoma, SAD). Nakon uvodnih izlaganja, učesnici su tokom prvog dana konferencije uspješno predstavili rezultate svojih istraživanja u tri serije paralelnih sesija. Drugog dana konferencije održana su dva plenarna predavanja i rad u sesijama. Prvo plenarno predavanje održao je uvaženi profesor dr. David Michael Pesetsky (Massachusetts Institute of Technology, SAD), a drugo predavanje, kojim je konferencija svečano zaključena, dr. Paul Lowe (London College of Communications, University of the Arts, Velika Britanija).

Zahvaljujemo Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, sponzorima i prijateljima konferencije, te svim učesnicima na velikom doprinosu temi konferencije – *Living, Reading, Teaching and Translating in a World Dominated by the Culture of War and War of Cultures*. ■

Studenti volonteri

Detalj s konferencije

Konferencija za mlade istraživače iz primijenjene lingvistike

U Sarajevu je od 26. do 28. septembra 2019. godine održana Jedanaesta konferencija za mlade istraživače iz primijenjene lingvistike u organizaciji Društva za unapređenje primijenjene lingvistike u Bosni i Hercegovini, a pod okriljem asocijacije AILA-Europe. Opća tema konferencije bila je *Multiperspektivnost u primijenjenoj lingvistici*, a o njenoj inspirativnosti svjedočili su i mnogobrojni radovi predstavljeni u toku trodnevnog programa, čiji su autori mladi lingvisti iz različitih dijelova svijeta. Inovativnost prilikom odabira teme njihovih radova, kao i zanimljive prezentacije i izlaganja, probudili su zainteresiranost kod prisutnih, što je bilo jasno vidljivo po dodatnim pitanjima i komentarima nakon svakog izlaganja. Diskusije podstaknute izlaganjima pokazale su koliko je područje primijenjene lingvistike zapravo plodno tlo za mlade istraživače, a činjenica da bi se diskusije nastavljale i na pauzama zasigurno svjedoči o uspješnosti ove konferencije.

Pored prezentacije radova učesnika, program je uključivao i tri plenarna predavanja, koje su održali eminentni profesori iz polja primijenjene lingvistike: prof. dr. Marianne Nikolov, prof. dr. Piotr Cop i prof. dr. Azirah Binti Hashim. Još jedan zanimljiv segment programa su i četiri interaktivne radionice, na kojima su predavači bili: prof. dr. Bernd Rüschoff, prof. dr. Aleksandra Gnach, Srđan Popov, PhD, i prof. dr. Marianne Nikolov. Po komentarima prisutnih dalo se zaključiti da su spomenute radionice bile odličan izvor ideja za neke buduće radove prisutnih učesnika.

Detalj s konferencije

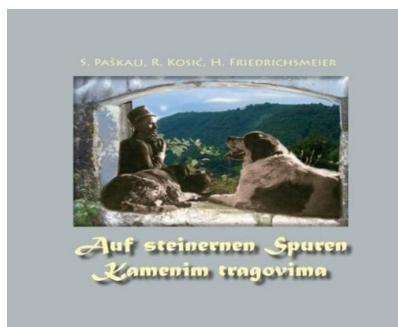
Neki od učesnika konferencije

Organizacioni odbor konferencije, predvođen prof. dr. Merimom Osmankadić, vanrednom profesoricom na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, potrudio se da osmisli doista raznovrstan i zanimljiv program koji bi učesnicima ovu posjetu Sarajevu učinio što zanimljivijom i predstavio grad u što boljem svjetlu. Tako su prvog dana konferencije učesnici imali priliku da posjete Historijski muzej i pogledaju izložbu "Opkoljeno Sarajevo", dok je drugog dana upriličena zajednička večera za učesnike. Trećeg dana, nakon svečane ceremonije zatvaranja, na kojoj su učesnicima dodijeljeni i certifikati, organiziran je odlazak na Trebević. Za Sarajevo se obično kaže da je to grad koji ima dušu, a da su se u to uvjerali i učesnici ove konferencije, jasno je iz komentara jednog od predavača, prof. dr. Gnach, koja je rekla da je Sarajevo grad u kojem nije uvijek lahko, ali da je kod svih ljudi koje je sreća uvijek naišla na spremnost da pomognu kao i na srdačan osmijeh.

Upravo je osmijeh bio nešto po čemu je bilo moguće prepoznati i volonterski tim ove konferencije, koji su činili studenti Odsjeka za anglistiku i Odsjeka za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta. Uvijek na raspolaganju učesnicima i predavačima, volonteri su doprinijeli uspješnosti same konferencije te je za njih, kao i za učesnike, ovo zasigurno bilo jedno zanimljivo i poučno iskustvo. ■

Kamenim tragovima ili vremeplovom do smisla

(*Kamenim tragovima*, prir. Slađana Paškalj, Radenko Kosić i Helmut Friedrichsmeier, Kulturfokus, Frankfurt, 2016, 160 str.)

Projekt koji je nazvan *Kamenim tragovima* iznjedrilo je udruženje *Kulturfokus* iz Frankfurta. Ovo udruženje objavilo je i monografiju u kojoj su objavljene fotografije iz davne 1908. godine, objavljene i u monografiji *Potonula Bosna* prof. dr. Helmuta Friedrichsmeiera, prikazane uporedo s fotografijama iz 2008. godine s popratnim književnim tekstovima naših književnih gromada.

Ova dvojezična monografija nastala je povodom stogodišnjice fotografskog putovanja austrijskog poručnika Emila Balcareka kroz Bosnu i Hercegovinu 1907/8. godine.

Da bi premostili vremenski odjek, Slađana Paškalj i Radenko Kosić u ljeto 2008. godine kreću Balcarekovim tragovima kroz gradove Tuzlu, Zvornik, Kalinovik, Travnik, Vranduk, Sarajevo i Mostar, tačno 100 godina poslije njega. Naime, oni pronalaze ista mjesta koja je austrijski poručnik fotografirao u Bosni i Hercegovini i nastoje iz iste perspektive načiniti fotografiju i ukazati na vremenski luk te savremenu raznolikost i ljepotu jedne nepoznate zemlje.

Ova monografija je žig koji potvrđuje koliko “kultura sjećanja” djeluje na stvaranje novih oblika kulturološko-književnog stvaralaštva, ali ujedno i afirmira misao da nije prolazno ono što je u prošlosti utrto. Kao što se Marsel Prust u svom romanesknom ciklusu *U potrazi za izgubljenim vremenom* memoarskom prozom i imaginacijom vraća u djetinjstvo i identificira jedno vrijeme, tako se i autori spomenute monografije vraćaju u vrijeme služenja vojnog roka Emila Balcareka (u periodu od 23. oktobra 1907. do 7. aprila 1908, dok je bio u službi poručnika austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini) i promatraju egzotičnost svake fotografije koju je on načinio. Posveta koju su napisali Emir i Edina na monografiji *Potonula Bosna*¹, koju su poklonili S. Paškalj i R. Kosiću, prisutna je i u ovoj monografiji. Ta je posveta bila “Marselova šoljica čaja”, koja je potaknula autore da se vrate u Bosnu i Hercegovinu kamenim tragovima kojima je hodio i Emil Balcarek. Balcarek, kao natporučnik koji je služio u Zvorniku, koristio je svaki slobodni trenutak za istraživanje i upoznavanje “bosanskog otvorenog muzeja”, njegove egzotičnosti, prostranosti, raznolikosti te posebnosti. Dokumentarne fotografije koje su nam ponuđene u monografiji dokaz su da je avanturist iz tadašnje Šlezije nastojao da uvijek veći svakodnevicu običnog čovjeka, njegovu svakodnevnu borbu za egzistenciju, društvenu ulogu i želju za isticanje “tradicijskog ega”. Paškalj, Kosić i Friedrichsmeier s istim avanturističkim duhom i željom za nepoznatim, koliko svojim toliko i *tudim*, kreću u pohod otkrivanja svega onoga što je očaralo tadašnje putopisce. Ljubav prema nepoznatom i stranom koju je imao Balcarek bila je povod da zastane iznad svakog događaja i pojave te spisom naznači svaku inačicu tadašnje Bosne i Hercegovine. Autori ove monografije također spoznaju ljepotu svakog zapaženog ugla koju je uvidio nekadašnji putopisac, taj nevidljivi fluid i dalje lebdi između osjećanja onoga koji gleda i stvarnosti viđenog. *Zub vremena* je donio novu inspiraciju i novu fotografiju, ali i spoznaju o tadašnjem čovjeku, ljudskim normama i običajima i zakonima prirode. Ništa nije iščeznulo u potpunosti, ostao je i dalje čovjek koji se bori da očuva grumen zemlje gdje je nikao. Raznolikost je i dalje adut ovih predjela, ali i svjedočanstvo da jedan krajolik opstaje stoljećima i zadivljuje svakog slučajnog prolaznika.

¹ Riječ je o ranije spomenutoj monografiji Helmuta Friedrichsmeiera, koja je na osnovu istih fotografija iz 1907/8. godine, nastala i objavljena 1999. u Austriji pod nazivom *Potonula Bosna – fotografsko putovanje austro-ugarskog oficira Emila Balcareka kroz Bosnu i Hercegovinu od 1907. do 1908. godine*.

Pogledati fotografiju, naprimjer, Trga slobode iz 1907. godine i pogledati takvu istu iz današnje perspektive znači proći retrospektivno kroz historijski, sociološki, tehnološki aspekt bosanskohercegovačkog čovjeka i društva. Autori ove monografije to su uspjeli i približili svakom čitaocu te ga smjelo uputili na ljepote bosanskohercegovačke postojbine.

Ostvarivanje ljepote kroz fotografiju je ujedno bilo i oličenje vlastite osobnosti vojnog oficira Emila Balcarka davne 1908. godine. On nastoji zaviriti i u svaki kutak religioznog života “malog čovjeka” fotografirajući pejzaže bogomolja, osluhnuti “tradicionalni ego” gledajući u njihove pokrete te prirodno blago učiniti dokučivim i svojim. Prepoznavanje spiritualne niti ovog putopisnog čina također je ponovno rađanje jedne ideje koja iznjedrava ljepotu jednog kraja, neodoljivu tradiciju i religioznu veličinu koja je ujedno spona svih postojećih etničko – religijskih grupacija. Monografija u teorijsko-književnom smislu predstavlja istraživački rad posvećen jednoj temi, međutim ovdje imamo lepezu motiva koja nudi zasebne lirske slike prilagođene nekadašnjem vremenu i sadašnjem trenutku. Proći labirintom bosanskohercegovačke panorame značilo bi upoznati duh jednog grada, jednog sakramenta, jednog vremena i ponajprije jednog iskonskog bića vezanog za to podneblje. S. Paškalj, R. Kosić i H. Friedrichsmeier kreću usputno sa *bona fide* napraviti novi kolaž fotografija s istom tematikom i istom simbolikom popraćene uzvišenom književnom riječju koja je ujedno i neiscrpni zdenac jednog jezika, naroda, kulturološke i književne tvorevine. Ova knjiga nije samo most između dva vremena, ona je ujedno i spomen te pogled kroz lupu magičnog svijeta u kojem lebdi ne samo ljubav nego i tuga, bol i čitava piramida motiva i emocija. Ovo djelo je i novi početak priče koja se odvija u kutovima gradova, Sarajeva i Beča, novih historija, savremenih civilizacija, svestranih političkih poduhvata. Ovim spisom ulazimo u trag ljudima koji su izvor velikih pokretačkih snaga – ljudske volje i životne energije, koje upravljaju svijetom i određuju puteve čovjekove sudbine.

Onomastička građa je također još jedan dodatni izvor podataka za čitaoca, ali i spoznaja koja ima duboku semantičku konfiguraciju. Balcarek posmatra svaku razinu Bosne s istim divljenjem kao i njegovi “nasljednici”, tj. sve je jednako vrijedno i posve svoje, jedinstveno i povezano. Ono što je podarilo dodatno poletno krilo ovoj monografiji jesu spominjanje imena naših velikih književnih gromada, ali ujedno i drugih “more-plovaca” kojima je sama fotografija bila dovoljna da iskažu svoju misao vezanu za svoju grudu. Ovom monografijom nije samo otkriven “spomen jednog vremena”, nego i postulat naše duše i identiteta koji se vezuje za ljepotu ljuske iz koje smo izronili (matične domovine) i zadivljeni krenuli u istraživanje jedne historije, etnološke i jezičke građe te kulturološko-književne okosnice. Samo su putopisci mogli u punoj mjeri doživjeti i vidjeti svu ljepotu koja nije ostala shrvana tokom svih preplitanja u ovom vremenskom periodu. I ako je neki spomen utihnuo, drugi je niknuo. To je očitovanje snage čovjeka i njegovog egzistencijalnog duha. Otkrivanjem vlastitih granica, putopisci otkrivaju i upoznaju ujedno i sebe. Kao što je Vuk Karadžić naglasio da je *jezik hranitelj naroda*, tako i urednici ove monografije pomoću jezika ujedinjuju i Istok i Zapad, stvaraju ponovni most koji je bio prividno srušen. Monografija bi trebala biti neizostavno štivo koje će biti svjedok, ali i prikaz vrijednosti koje okružuju bosanskohercegovačkog čovjeka. Monografija je pisana dvojezično, što znači da je dostupna svim govornicima njemačkog jezika, a ujedno je i inspiracija stranim čitaocima za učenje novog savremenog jezika koji u sebi krije historijsko blago, novo jezičko ruho i književnu milozvučnost. ■

Zineta Lagumdžija: *Kategorija refleksivnosti u političkom izvještavanju njemačkih dnevnih novina* (Pedagoški fakultet, Bihać, 2018, 227 str.)

Knjiga *Kategorija refleksivnosti u političkom izvještavanju njemačkih dnevnih novina* objavljena je 2018. godine u izdavaštvu Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću, a bavi se semantičko-pragmatičkim potencijalom kategorije refleksivnosti u njemačkome jeziku. Na 227 stranica predstavljen je rezultat višegodišnjeg istraživanja o ovom jezičkom pitanju koje je u dosadašnjim gramatikama bilo nedovoljno obrađeno ili općenito zanemareno.

U prvom poglavlju autorica na temelju različitih lingvističkih studija definira pojam refleksivnosti te daje osvrt na tipove distribucije refleksivne zamjenice kao markera kategorije refleksivnosti u njemačkom jeziku. Naglašava se neusaglašenost stavova njemačkih lingvista o terminologiji refleksivnih oblika kao i nepostojanje jedinstvenog stava među lingvistima o gramatičnosti pojedinih refleksivnih oblika (npr. refleksivnog pasiva). Ovo svjedoči o kompleksnosti spomenute jezičke kategorije, koja je u ovoj knjizi vrlo uspješno obrađena.

Autoricin cilj nije bio samo opisati refleksivne oblike u njemačkom jeziku već i dokazati “spregu između općih stilskih zahtjeva koje mora ispuniti političko izvještavanje i semantičko-pragmatičkog potencijala koji u tu svrhu nudi kategorija refleksivnosti, čime se kategorija refleksivnosti etablira kao pragmatička kategorija u jeziku političkog izvještavanja u njemačkim dnevnim novinama” (str. 198).

U knjizi *Kategorija refleksivnosti u političkom izvještavanju njemačkih dnevnih novina* autorica je na korpusu izvještaja o političkim zbivanjima i komentara političkih zbivanja iz trojih odabranih njemačkih dnevnih novina iscrpno i savjesno analizirala kategoriju refleksivnosti u njemačkome jeziku. Korpusnu podlogu za ovo istraživanje čine dvije tekstne vrste – izvještaj i komentar, od kojih prva ima dominantno informativnu, a druga dominantno apelativnu funkciju. Ove dvije tekstne vrste važe za prototipne novinske tekstne vrste i obje zrcale savremene trendove kreativnosti u jeziku. U skladu sa savremenim trendovima korpusne lingvistike autorica je vodila računa o naučnim kriterijima za izbor korpusa, a to su obim, sadržaj, postojanost i reprezentativnost. Kao izvori za čak 1200 tekstova o unutrašnjoj i vanjskoj politici u periodu 2009/10. godine poslužila su tri njemačka dnevna lista: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Süddeutsche Zeitung* i *Der Tagesspiegel*. Analizi je podvrgnut jednak broj izvještaja o političkim zbivanjima i komentara političkih zbivanja. Vodilo se računa da u jednakoj mjeri budu zastupljeni tekstovi sa sadržajima iz unutrašnje i tekstovi sa sadržajima iz vanjske politike, čime je postignuta homogenost sadržaja.

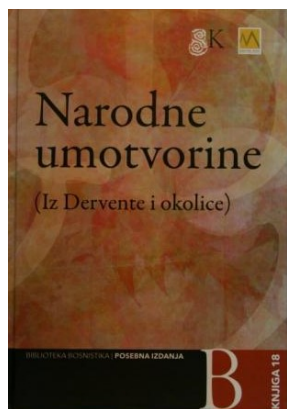
Pri obradi korpusa, u kojem je zabilježeno 6527 refleksivnih konstrukcija, primijenjene su metode orijentirane na upotrebu jezika, a to su metode korpusne lingvistike, metoda integrativne analize teksta te metode konstrukcijske gramatike. Primjena ovih metoda rezultirala je zaključkom “da je refleksivizacija otvoren proces za nastajanje novih oblika, a refleksivna zamjenica produktivno sredstvo kodiranja novih značenja i potvrda zakona jezičke ekonomije” (prof. dr. Remzija Hadžiefendić-Parić, iz *Recenzije*).

U citiranoj je literaturi navedena 91 bibliografska jedinica. One nisu korištene samo kao teorijska podloga nego je autorica saznanja iz njih uspješno primijenila u svojoj argumentaciji i potvrdila sve polazne hipoteze.

Predstavljena knjiga, koja ima i status univerzitetskog udžbenika, predstavlja “zanimljiv prilog sintaksi, semantici i stilistici refleksivnih konstrukcija u njemačkom jeziku”, ali i “istraživanju refleksivnosti općenito” (prof. dr. Mirko Gojmerac, iz *Recenzije*) – naročito u metodološkom pogledu. Ovom knjigom mogu se služiti lingvisti, nastavnici i studenti – prije svega, njemačkoga, ali i bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika. Knjiga može služiti kao osnov kontrastivnih studija koje bi se (u većoj ili manjoj mjeri) doticale semantičko-pragmatičkog potencijala kategorije refleksivnosti. ■

Narodne umotvorine (Iz Dervente i okolice)

(prir. Nirha Efendić, izd. Slavistički komitet i Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2018)

U seharu umotvorina bosanskohercegovačkog čovjeka zvanu usmena književnost, pažljivo, s puno ljubavi, rada i truda, smještena je još jedna unikatna i vrijedna zbirka od preko hiljadu pjesama i drugih narodnih umotvorina. Svjestan vrijednosti i ljepote naše narodne pjesme s jedne i njene neafirmiranosti i nezainteresiranosti našeg naroda za ovakav vid stvaralaštva kad je ono bilo na svom vrhuncu s druge strane, Maglajlija, vjeroučitelj Smajl O. Bradarić počinje u prvoj polovici 20. vijeka bilježiti narodne umotvorine s prostora sjeverne i sjeverozapadne Bosne. Bradarić je prilikom službovanja u Derventi vrijedno bilježio od različitih kazivača narodne pjesme, priče i druge umotvorine više od jedne decenije, a potom svoju bogatu rukopisnu zbirku poklonio Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Skoro šezdeset godina ovaj biser usmene književnosti bio je zaboravljen, skriven od naučne i čitalačke javnosti i osuđen na anonimnost, dok ga iz dubokog sna nije prenela, a zatim probudila i uobličeno i spremnog javnosti predstavila dr. Nirha Efendić, kustosica za usmenu poeziju Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Prije Bradarića značaj naših narodnih pjesama prepoznat je u *Erlangenskom rukopisu*, a zatim su brojna pera, najprije stranih a zatim i domaćih zapisivača, spriječila da ovaj vid duhovne kulture padne u zaborav. Bez sumnje, ovo je najsadržajna rukopisna zbirka usmenih lirskih pjesama kod Bošnjaka. Doktorica Efendić, vjerno je čuvajući i bdijući nad našom usmenom tradicijom, prihvatila se posla i hrabro ušla u neiscrpni rudnik iz kojeg je izašla kao priređivačica i autorica uvodne studije za zbirku Smajla Bradarića pod nazivom *Narodne umotvorine (Iz Dervente i okolice)*. U uvodnoj studiji ističe se značaj Zemaljskog muzeja u prikupljanju i očuvanju građe koja ima neprocjenjivu vrijednost za kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine. U dijelu o historijskom i geografskom značaju Dervente govori se o dugovječnosti ovoga grada, o etnofolklorističkim istraživanjima Dervente od stručnjaka Zemaljskog muzeja, koji su prikupljenu građu predstavili u etnološkoj svesci *Glasnika Zemaljskog muzeja* br. XXX/XXXI. Također, u uvodnoj studiji Nirha Efendić navodi osnovne podatke iz života Smajla Bradarića, a iz Bradarićevog životopisa fascinira činjenica da je kao mladić od 22 godine počeo bilježiti pjesme. Dakle, još u mladičko doba ovaj vjeroučitelj dolazi do spoznaje o važnosti narodnih umotvorina i dugo će ga s ovog nepresušnog vrela poiti njegove kazivačice Hajra Halepović, Hajra Ishakagić, Safija Cerić, kao i kazivači Ibrahim Mustajbašić i dr., ali i njegovi učenici o kojima je u dijelu pod nazivom *Nastanak Derventskog rukopisa* bilo riječi. Autorica uvodne studije pažnju je posvetila strukturi Zbirke, pjesmama iz Berana i Gusinja koje su svoje mjesto našle u Bradarićevim sveskama, kao i prilogu Mihajla Prosenika iz Beograda. Pred sami kraj uvodne studije govori se o lirskonarativnim pjesmama u Zbirci i lokalnim obilježjima u pjesmama, a u vezi s tim dolazi do izražaja Bradarićeva težnja da kroz spominjanje različitih toponima njegovih kazivačica i kazivača, spominjanju konkretnih i stvarnih ljudi otme zaboravu jedno vrijeme i jedan način života, ali i da ukaže na bogatstvo i raznolikost kulture bosanskohercegovačkog čovjeka.

Na 674 stranice zbirke pod nazivom *Narodne umotvorine (Iz Dervente i okolice)* smješteno je više od hiljadu uglavnom lirskih i određeni broj lirskonarativnih pjesama, ako se posmatraju žanrovski, koje su podijeljene u pet svezaka. Prva sveska sadrži 186 pjesama. Bitno je napomenuti da pojedine pjesme iz ove sveske – pjesme od broja 170 do broja 184 – pripadaju crnogorskom kraju, tačnije, to su pjesme iz Berana i Gusinja. U pojedinim pjesmama iz ove sveske susreću se danas dobro poznati motivi i imena iz pojedinih sevdalinki, koji su u pjesmama Bradarićevih kazivača

prezentirani u jednom drukčijem ruhu – neke su proširene, u drugim pjesmama samo prvi stih podsjeća na neke od danas poznatih sevdalinki. Od imena opjevanih u našoj lirskoj pjesmi u Bradarićevoj *Zbirci* svoje su mjesto našli šećer Đula i Osman-paša, Šantićeva Emina, a od prepoznatljivih naslova tu su *Čudna jada kad akšam pada*, *Zapjevala bulbul-ptica*, *misli zora je*, *Vezak vezla Adem-kada*, *Karanfil se na put sprema i pjeva* i dr. Posljednja pjesma u prvoj svesci ima religiozni karakter i nosi naslov *Kad ja pojдох u džamiju*. Sadržaj je ono čime se završava prva sveska i u njemu su sve pjesme koje se nalaze u ovoj svesci poredane abecednim redom.

U drugoj svesci Bradarićeve *Zbirke* nalaze se 154 pjesme. Pjesme su ponovo numerirane od broja jedan. Primjetno je da pjesme nemaju naslova ni u prvoj, ni u drugoj, ni u jednoj narednoj svesci. Naime, pjesme su označene samo brojevima i svaka sveska ponovo počinje od broja jedan. Na kraju svih sveski, izuzev sveske broj pet, Bradarić bilježi sadržaj pjesama abecednim redom prema prvom stihu svake od pjesama. Za razliku od prve sveske, koja ima veći broj pjesama, u drugoj je svesci zabilježen određeni broj nešto dužih pjesama.

Treća sveska sadrži 163 pjesme. Pored pjesama s ljubavnom tematikom, u ovoj se svesci nalaze i pjesme s vojničkom tematikom. Kao i u prethodnoj svesci, i ovdje postoji znatan broj dužih pjesama. Također, ono što je rečeno za pjesme iz prve sveske da neke od njih podsjećaju na one sevdalinke koje se danas često izvode i da, eventualno, poznate sevdalinke predstavljaju neke njihove varijante, to se može reći i za pjesme iz treće sveske. Pojedini stihovi su identični kao kod današnjih sevdalinki, samo što su neke od pjesama proširene i dopunjene novim stihovima ili su kod Bradarićevih kazivača prisutna nešto drukčija imena od onih na koja se već naviklo, npr., *Majka Maru kroz tri gore više*, a ova pjesma se danas češće pojavljuje u varijanti *Majka Fatu kroz tri gore više*.

Četvrta je sveska, za razliku od prethodnih triju, proširena i proznim sadržajima. Naime, ova sveska sadrži 132 pjesme, nekoliko predanja i humoreski. Dok prethodne tri sveske bez izuzetka počinju pjesmama, četvrta sveska počinje pričom o *Hafizu Pruščaku i princezi*, zatim slijedi humoreska pod naslovom *Čovjek, junac i žabe*, a prozni niz nastavlja se bajkom *Car i tri sina*, trima kratkim svjedočanstvima – *Nalij i meni*, *Hamide*, *Asi-beg Kapetanović* i *Hodža Sahanija*, a završava se crticom *Okupacija Bosne*, koju je pribilježio od Mehmed-bega Kapetanovića. Ono po čemu se ova četvrta sveska još razlikuje od prethodnih, ali i od pete sveske, jeste prilog od 43 pjesme koje je Bradarić prepisao od pravoslavnog vjerskog službenika iz Beograda Mihajla Prosenika, koji je službovao u Derventi. Unutar Prosenikove zbirke nalazi se i jedna od varijanti poznate balade o Morićima.

U petoj svesci, koja je i najveća, zabilježeno je 397 pjesama. Također, i ova sveska ima svoje posebnosti. Osim toga što sadrži najviše pjesama, u ovoj se svesci nalazi i šest zagonetki, a njena karakteristika jeste da ona nema abecedni popis pjesama na kraju, kao što je slučaj s prethodnim četirima sveskama. Ne znamo šta je Smajl Bradarić imao na umu pa je prekinuo bilježenje, ali ostavio nam je u amanet poruku da su narodne umotvorine nepresušno vrelo i bogatstvo čije se zalihe nikada ne mogu iscrpiti. Sveska broj pet sadrži i nekoliko šaljivih priča, a završava se pjesmama iz Maglaja.

Ova izdašna zbirka upotpunjena je podacima o Bradarićevim kazivačima i obogaćena fotografijama iz porodičnih albuma potomaka kazivača. Maglajski vjeroučitelj Smajl Bradarić dao je krupan doprinos usmenoj književnosti Bosne i Hercegovine, vrijedno bilježeći narodne umotvorine koje je imao priliku čuti i do njih doći na nimalo lahak način. Svoje istraživačko blago poklonio je ustanovi za koju je držao da će se najbolje i najpažljivije odnositi prema tom blagu – Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Tek će mnogo godina kasnije vrijedna istraživačica Nirha Efendić pronaći Bradarićevo blago koje je Zemaljski muzej dugo “skrивao” u svojim prostorijama i nakon temeljitog istraživanja, mukotrpnog truda i rada predočiti ga čitalačkoj javnosti. Zasluge u prvom redu pripadaju pronicljivom Maglajliji, koji je spoznao vrijednost naše narodne pjesme, ali i Nirhi Efendić koja je imala snage da se prihvati ozbiljnog i odgovornog posla i priredi Bradarićev rukopis za štampu. Ova knjiga može poslužiti stručnjacima i budućim istraživačima koji će slijediti put Smajla Bradarića, ali i čitaocima i ljubiteljima pisane riječi koji u mislima prizivaju reanimaciju nekih starih, idiličnih i pjesmom ispunjenih vremena. Na kraju nije naodmet još jednom ponoviti da je ovo najsadržajnija rukopisna zbirka usmenih lirskih pjesama kod Bošnjaka. ■

Maria FLAKSMAN

Prijevod s engleskog
Halid BULIĆ

Iconicity Atlas Project

Baza podataka o onomatopejama u jezicima svijeta

Iconicity Atlas ('Atlas ikoničnosti') trajni je *online* leksikografski projekt. To je interaktivni višezjezični usporedni rječnik ikoničkih (imitativnih, onomatopejskih, mimetičkih) riječi i ideofona, kojima se može besplatno pristupiti na www.iconicity-atlas.com.

Šta je jezička ikoničnost i zašto je važno njeno proučavanje

Pojam *ikoničnost* u širem smislu jeste odnos sličnosti. Leksička ikoničnost je sličnost između oblika i značenja riječi. Riječi koje se "imenuju samima sobom" obično se nazivaju *imitativne*, *onomatopejske*, *mimetičke* ili se označavaju kao *zvučni simbolizam*. U nekim jezicima formiraju vlastitu gramatičku klasu – *ideofone*.

U lingvistici je općepoznato da su imitativne riječi slične u svim jezicima jer označavaju iste pojmove. Zaista, uporedimo kako je mačiji zov predstavljen na različitim jezicima – engleski *mew*, ruski *мяу*, hrvatski *mjau*, poljski *miau-miau*, slovački *mňau*, španski *¡miau, miau!* itd. Također, imitativne se riječi u osnovi razlikuju od nemitativne leksike bilo kojeg jezika. Takve riječi imaju različite kognitivne obrasce prepoznavanja (Aryani & Jacobs 2016), lakše ih uče djeca (Imai *et al.* 2008) i odrasli koji uče strani jezik (Lockwood *et al.* 2016), lahko ih uparuju sa odgovarajućim značenjem i neizvorni govornici u uvjetima psiholingvističkog eksperimenta (Perry *et al.* 2015). Čak i dijahronijski, imitativne se riječi ponašaju na sasvim drukčiji način; s jedne strane, one su u stanju izdržati redovite promjene zvuka (Malkiel 1990), a s druge strane, na njih zvučne i značenjske promjene utječu više nego na ostatak leksikona općenito (Flaksman 2017). Čak se vjeruje da su imitativne riječi imale presudnu ulogu u postanku i razvoju jezika (Voronin 2005).

Međutim, uprkos kontinuiranom istraživanju jezičke ikoničnosti, poslovična među-jezička sličnost imitativnih riječi i dalje ostaje aksiom bez dokaza. To je posebno vidljivo kada je riječ o prevođenju onomatopeja. To je jedan od najizazovnijih zadataka u studijama prevođenja, koji je ravan prevođenju poezije – dvojezični rječnici jednostavno ne nude odgovarajuće ekvivalente imitativnim riječima. Ovaj praktični problem jedan je od razloga zašto smo odlučili pokrenuti projekt *Iconicity Atlas*.

Kako je nastao *Iconicity Atlas*

U prvom redu nisu prevodilački izazovi bili to što nas je ohrabrilo. Ideju za *Iconicity Atlas* dobila sam dok sam radila na doktorskoj tezi *Engleska imitativna leksika u dijahroniji*. Jedan od ključnih problema istraživanja onomatopeja jeste to što jedini pouzdan način za dokazivanje imitativnog porijekla riječi jeste sprovođenje tipološke usporedbe. Ako je jedan te isti koncept izveden sličnim riječima u nesrodnim jezicima, velika je vjerovatnoća da će razmatrana riječ biti imitativna. Stoga je baza podataka o onomatopejama u jezicima svijeta neophodna za etimološka istraživanja. Pronalaženje sličnih riječi u dvojezičnim rječnicima dosadan je i dugotrajan zadatak i uvijek postoji velika šansa da ste pogrešno shvatili ili protumačili riječi iz jezika koji nikada niste učili.

Potreba za takvom bazom podataka bila je očita, ali nijednu takvu nisam mogla naći ni na internetu ni štampanu. Tada mi je sinulo da ako želite da se nešto uradi kako treba, to treba da učinite sami.

Dr. Maria Flaksman (lijevo) i dr. Natalia Noland (desno) predstavljaju projekt na 12. međunarodnom simpoziju o ikoničnosti u jeziku i književnosti (ILL-12) na Univerzitetu u Lundu (Švedska) 3–5. maja 2019.

Svoju sam ideju podijelila sa svojom prijateljicom i mentoricom za magistarski rad dr. Natalijom Noland, a *Iconicity Atlas* dobio je svoj oblik u našim raspravama već 2014. Međutim, prošle su gotovo dvije godine prije nego što smo projekt pokrenule na internetu. Cjelokupni veb-dizajn *Atlasa* djelo je jedne osobe – dr. Alise Kleeve, koja je internetsku stranicu posebno prilagodila za potrebe baze podataka, učinila je atraktivnom, interaktivnom i jednostavnom za upotrebu. Ne postoje gotovi predlošci za internetske višejezične rječnike; stoga je količina posla koji je obavila dr. Kleeva ogromna, iako je nevidljiva očima korisnika.

Kako se služiti *Atlasom*?

Kada dođete na internetsku stranicu, prvo što vidite su 100 (10x10) digitalne “dugmadi”, od kojih svako predstavlja “ikonički koncept”. Naprimjer, ako kliknete tipku BARK, vidjet ćete popis riječi koji označavaju glasanje pasa na jezicima obuhvaćenim *Atlasom*. Sve su to mogući zvukovi koje pas može proizvesti. Tako za engleski jezik imamo 20 riječi koje izražavaju pojam BARK – samu *bark*, ali i *wuff*, *yelp*, *bay* itd. Navedene riječi nisu samo uzvici već i glagoli i imenice. Svaka je riječ potkrijepljena audiosnimkom izvornog govornika, kratkim opisom na engleskom jeziku i transkripcijom (idealno bi bilo da je to IPA, ali sada pružamo standardnu transkripciju ako takva postoji za taj dati jezik).

Ideja je bila stvoriti “Swadeshevu listu” onomatopeja, listu pojmova za koje postoji velika vjerojatnoća da će biti prikazane imitativnim riječima u svim jezicima (npr., kašljanje, kihanje, šištanje, šuštanje, cvrkutanje, zviždanje itd.). Imitativne riječi tematski su grupirane, što nam je omogućilo da pokažemo raznolikost imitativnih riječi koje se koriste za predstavljanje pojedinog (akustičnog) koncepta.

U izborniku na lijevoj strani možete vidjeti sve imitativne riječi za svaki jezik grupirane u jednu datoteku, pronaći osnovne informacije o ikoničnosti u jeziku, vidjeti ko izvodi projekt i kako kontaktirati s nama.

Izvori za *Atlas*

Atlas se sastoji od postojećeg leksikografskog materijala i materijala prikupljenog od izvornih govornika na terenu. Izvorne govornike molimo da popune upitnik od 100 riječi. Postavljaju im se takva pitanja kao što su, naprimjer:

- Kako oponašate kratki glasni eksplozivni zvuk, poput bombe, pucanja balona ili pražnjenja pištolja?

- Kako oponašate klokotanje koje stvara kipuća ili gazirana voda?

- Kako oponašate brzovibrirajući zvuk zujanja (npr., pčele ili drugog insekta)?

Upitnik se može popuniti *online* (u 10 dijelova po 10 pitanja) ili *offline*. Nakon toga podaci se verificiraju pomoću leksikografskih izvora i objavljuju na internetu zajedno s audiosnimcima.

Politika otvorenog pristupa i ciljna publika *Atlasa*

Iconicity Atlas je neprofitni projekt. Svi se podaci objavljuju na internetu i može im se pristupiti s bilo kojeg mjesta. Podaci iz *Atlasa* mogu se citirati na sličan način kao podaci iz bilo kojeg drugog internetskog rječnika:

Flaksman, M., Noland N. *Iconicity Atlas Project: an interactive multi-lingual comparative dictionary of imitative words and ideophones*. URL: <http://www.iconicity-atlas.com> (Accessed dd.mm.yyyy).

Naša primarna ciljna publika su lingvisti koji vrše istraživanja jezičke ikoničnosti, etimologije i tipološke lingvistike. *Atlas* mogu koristiti i osobe izvan akademske zajednice, kao što su prevodioci, učenici stranih jezika itd. Zbog toga smo, s jedne strane, pokušale *Atlas* učiniti što pristupačnijim za korisnike, a s druge strane, učiniti ga akademskim. Takođe predstavljamo dodatne informacije o jezičnoj ikoničnosti za one koji žele istražiti tu temu.

Ko je u timu i kako sudjelovati u projektu

Tri su stalna člana tima koji “vode šou” – ja (Maria Flaksman, autorica i voditeljica projekta), dr. Natalia Noland (stručnjakinja u oblasti i koordinatorica projekta) i dr. Alisa Kleeva (web-dizajnerica i tehnička podrška).

Međutim, svako može dati svoj doprinos projektu. Na linku: <http://www.iconicity-atlas.com/menu/help.htm> (odjeljak *Take part in*) možete pronaći online upitnik (u 10 dijelova), koji ćete trebati popuniti, ili cijeli upitnik u obliku Wordova dokumenta koji se može poslati elektronskom poštom na datu adresu (ovo drugo je poželjnije ako imate nestabilnu internetsku vezu). Jezik uputa je engleski (verzija na ruskom je u pripremi).

Ako naši suradnici ne žele ostati anonimni, objavljujemo njihove podatke (ime, fotografiju, afilijaciju) na veb-stranici projekta (<http://www.iconicity-atlas.com/menu/about.htm>). Tu će biti dva odjeljka – *saradnici* (izvorni govornici koji su popunili obrazac) i *jezički stručnjaci* (profesionalni lingvisti koji su ljubazno pristali da provjere i komentiraju podatke iz upitnika). Do sada je samo 4 od 16 sudionika dozvolilo objavljivanje svojih podataka na internetu).

Ako ste voljni sudjelovati u projektu i želite da vaš maternji jezik bude predstavljen u *Atlasu ikoničnosti*, pozvani ste da kontaktirate s nama putem adresa na našoj internetskoj stranici. Posjetite i našu Facebook stranicu.

Naša postignuća i izgledi

Iconicity Atlas je izazovan projekt (dio koji oduzima najviše vremena jeste postavljanje svega na internet). Napredujemo sporije nego što bismo željele, jer svi osnivači projekta ili predaju ili su uključeni i u druge projekte. Tako je dr. Noland osnivačica i koordinatorica programa AAS u programu *Translation and Interpretation* (Houston Community College) i trenutna predsjednica Udruženja tumača i prevodilaca iz Houstona. Dr. Kleeva radi na jednom od najvećih muzejskih kataloga u svijetu – digitalnoj arhivi State Hermitage. Maria Flaksman trenutno je na postdoktorskom istraživanju na Univerzitetu Friedrich-Schiller u Jeni i proučava dijahronijski razvoj imitativnih riječi u germanskim jezicima).

Ipak, do sada smo prikupili kompletne podatke (uključujući i audio) na sljedećim jezicima: engleskom, hrvatskom, islandskom, poljskom, ruskom, slovačkom, španskom, vijetnamskom, njemačkom i bosanskom (bez zvuka). Imamo nepotpune podatke na italijanskom i kalmičkom jeziku. Oko 30% podataka objavljeno je na internetu.

Nadamo se da će se *Iconicity Atlas* povećavati i postati koristan resurs za proučavanje leksičke ikoničnosti i jezičke tipologije. ■

Dr. Alisa Kleeva (lijevo) i dr. Maria Flaksman (desno) na 3. Međunarodnoj konferenciji o neurologiji govora i jezika, Sankt Peterburg, Rusija, 1–5. juni 2019.

Literatura

- Aryani, A., & Jacobs, A. M. (2018). Affective congruence between sound and meaning of words facilitates semantic decision. *Behavioral Sciences* 8(6):56.
- Flaksman, M. A. 2017. “Iconic Treadmill Hypothesis. The Reasons Behind Continuous Onomatopoeic Coinage”. In *Dimensions of Iconicity* [Iconicity in Language and Literature 15], M. Bauer, A. Zirker, O. Fischer and Ch. Ljungberg (eds.), 15-38. Amsterdam: John Benjamins.
- Imai, M., Kita, S., Nagumo, M., & Okada, H. (2008). Sound symbolism facilitates early verb learning. *Cognition*, 109(1), 54–65
- Lockwood, G., Dingemans, M., & Hagoort, P. (2016a). Sound-symbolism boosts novel word learning. *Journal of experimental psychology. Learning, memory, and cognition*, 42(8), 1274–1281.
- Malkiel, Y. 1990. *Diachronic Problems in Phonosymbolism*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Perry, L. K., Perlman, M., & Lupyan, G. (2015). Iconicity in English and Spanish and its relation to lexical category and age of acquisition. *PLOS ONE*, 10.
- Voronin, S. V. 2005. *Iconicity. Glottogenesis. Semiosis: Sundry Papers*. St. Petersburg: St. Petersburg University Press.

Kontakt: <http://www.iconicity-atlas.com/menu/contact.htm>

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/342292549921890>.

Svijet koji bi mogao postojati

(Vanja Lichtensteiger, *Misliti ti u mislima. Misliš mi u mislima*, Lijepa riječ, Tuzla, 2019)

Veoma se često, čitajući poeziju, zapitamo može li poezija promijeniti Svijet? Odgovor je sasvim jednostavan: naravno da ne. Ne treba gajiti iluziju. Ali poezija (čini se) ima mnogo važniju ulogu. Ona onoga ko piše, a kasnije i čitatelja nagna da svijet posmatra drugim očima i da svijet razumije na drugačiji način. Poezija je sredstvo pomoću kojeg se može doći do najosjetljivijih dijelova ljudskog bića. To je njena ljepota i smisao. Knjiga poezije *Misliš mi u mislima. Misliti ti u mislima* autorice Vanje Lichtensteiger na nešto drugačiji način prikazuje svijet žene i ova poezija (i kod čitatelja) proizvodi osjećaj istinitosti i vjerodostojnosti. Pjesme u knjizi, od prve do posljednje, i bez obzira na kojem jeziku da su napisane (autorica piše na bosanskom, njemačkom i engleskom jeziku) poetski su uvjerljive i inovativne, dok se na razini cijele knjige ostvaruje jedan autentičan pjesnički glas koji najčešće opservira sebe i svijet oko sebe. Odmah s početka, preciznije od naslova, jasno je da je ovo knjiga izuzetne misaone i tekstualne razgranatosti. Posrijedi je izjednačavanje lirskog i egzistencijalnog *ja*, i u tom izjednačavanju otvara se raskoš poetskog glasa Vanje Lichtensteiger. Knjigom se potvrđuje da je poezija najbolji način / sredstvo kojim se izražava ljudsko postojanje i da poezija ima moć da život, svijet, stvarnost, snove i nas pretvori u pjesmu, jer pjesnikinja ne stvara neku novu stvarnost, ona već postojeću prikazuje na drugačiji način. I takva stvarnost nas začuđuje (ponekad užasom, ponekad ljepotom), ali nas u svakom slučaju ne ostavlja ravnodušnim.

U knjizi *Misliš mi u mislima. Misliti ti u mislima* nije posrijedi isključivo unutrašnji svijet autorice, nego je knjiga napisana u kombinaciji ličnog iskustva i društvene stvarnosti. Prikazano je sve ono što autoricu okružuje, ponekad se može steći dojam da se nje neke pojave i ne tiču, ali sveukupno iskusto Svijeta u / oko nje ima odjeka na pjesnički svijet koji oblikuje. Ako se želi biti precizan, ova knjiga prepliće i donosi, s jedne strane, pjesnikinjino sjećanje, evociranje uspomena (veliki broj pjesama nastao 1996. godine, što je naglašeno pored naslova), zatim se u pjesmama smjenjuju ili kombiniraju razna osjećanja, govori se o snovima, slutnjama, molitvama, upozorenjima (neke pjesme upravo tako funkcioniraju), te su prikazani psihički lomovi s kojima se nastoji suočiti i koje nastoji prevladati. Dok je, s druge strane, u knjizi posredstvom lirike prikazan i odnos *ja – društvo*, odnosno odnos pjesničkog *ja* i društvenih okolnosti, vremena u kojem se živjelo ili još uvijek živi, sa svim traumama koje su nastale 90-ih i koje su ponesene iz razorenog Sarajeva. To je eksplicitno postavljeno u pjesmama *Sons of darkness* i *My message*. U obje pjesme prikazan je način na koji rat ostavlja posljedice na običnog čovjeka koji se (odjednom) nalazi u povijesnom vrtlogu, skoro pa nesvjestan šta se to oko njega događa. I ono, možda i važnije što čitamo iz ovih pjesama jeste iskustvo, odnosno način na koji je ono oblikovano u pjesmu ili pjesme.

U jednoj zemlji ludoj,
iza nekoliko dolina i gora,
desilo se nešto strašno,
strašnije nego svaka mora. (str. 10)

Pjesma *Sons of darkness* napisana je u kombinaciji sa drugim glasovima, autorica objedinjuje književno (navodeći druge pjesnike koji su u ranijim periodima pisali o užasima prethodnih ratova) i historijsko iskustvo. U samom središtu pjesme, ono što čini njenu tematsko-motivsku

okosnicu jeste zlo, zlo koje nikada ne jenjava, možda se samo malo “primiri”, čemu smo svjedoci kroz historiju. Govorom o zlu, nastoji se s njim i suočiti. To je, zapravo, središte pjesme, zatim tu je i prikaz razorene zemlje i ljudi. Ova pjesma obuhvata veliki historijski period od pucnja Gavrila Principa (1914) na Monarha (kako imenuje Franza Ferdinanda), pa sve do 1992, kada se na nišanu drže svi, bez izuzetka, “Monarha” je sada mnogo, a svako je lice “meta koja šeta”. Druga navedena pjesma u ovom kontekstu naslovljena *My message* uistinu i jeste poruka, koja u nekim sekvencama opominje i upozorava “ne dirajte moju zemlju, igračke, fotografije i ljude”.

Nadalje, sve ono o čemu Lichtensteigerova misli, o čemu sanja oblikovano je i preneseno u uspjele pjesme, pjesme koje pokreću i izazivaju drhtavicu, pjesme s emocijom o emocijama. Treba naglasiti da se intimno i društveno preklapa i u drugim pjesmama u ovoj knjizi, naprimjer, u pjesmama u kojima su dati portreti ljudi iz pjesnikinjinine svakodnevice, prikazani onako kako zaista postoje, ali i onako kako ih pjesnikinja zamišlja. Takve pjesme (u kojima se snažno oslikavaju karakteri “susjeda”, u kojima je posrijedi govor o ispraznosti života i življenja, zapravo su prave male psihološke studije. Najbolji primjer za ovo jeste pjesma *Traces of life*, u kojoj pjesnikinja efektno prikazuje proces u kojem registrira pojavno, kao što registrira i življeno i tako otkriva svoje unutarne stanje, te pjesma nosi duboki misaoni naboj.

Kada govorimo o pjesničkom postupku, treba napomenuti da put pjesnikinju vodi od jedne složene i metaforične cjeline ka sve jednostavnijim, kraćim pjesmama koje donosi u posljednjem dijelu knjige. To su pjesme kratke forme, ponegdje samo nekoliko riječi, djeluju kao poruka, bilješka, zapis, te je u nekoliko efektnih rečenica ili riječi kazano sve ono što je “proganja”. Ponekad se pjesnikinja igra riječima ili samo želi ostaviti takav utisak, ali i iza te “igre riječi” osjeća se snažna poruka, ocrta jedan traumatična slika stvarnosti u kojoj se živjelo ili se još živi i sve to u pet riječi koje potresaju do srži u pjesmi naslovljenoj *Broken*.

Slomljeni slapić
slama
slomljenu
svijest. (str. 47)

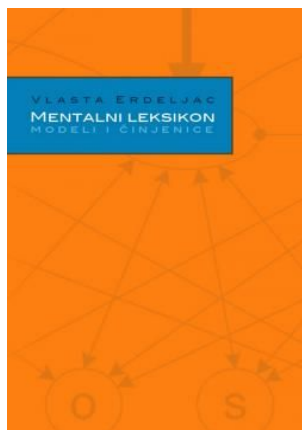
Na samom kraju knjige nalazi se pjesma *Yelling souls* u kojoj je upravo i riječ o trganju duše, u krik žene, pjesnikinje koja utočište traži (i pronalazi) u poeziji. Ovom pjesmom autorica će se najbolje predstaviti u svega nekoliko stihova, ovo je svojevrsna bilješka o njoj, o njenom životu i razumijevanju i svijeta i poezije. Nadu u opstanak, u prevazilaženje trauma, nesreća, odnosno prihvatanje svijeta oko sebe autorica može ostvariti isključivo putem poezije i to je ono što nam ovom pjesmom eksplicitno govori.

I uvijek
i opet
od duševnog pištanja
mene moja zakriva poezija vrištanja. (str. 49)

Knjigom pjesama *Misliš mi u mislima. Mislim ti u mislima* autorice Vanje Lichtensteiger prelazi se s *one strane* svakidašnjice, prelazi se u svijet iracionalnog, ali ne manje stvarnog, koje se ne podređuje šestom čulu, nego razumu. Cilj svakog oblika umjetnosti, pa tako i poezije, trebao bi biti nastojanje da se odgovori na pitanje: *ko sam ja?* Autorica ove pjesničke knjige ima hrabrost da postavi to pitanje i na njega daje odgovor skoro pa svakim stihom. I to je put ka njenom oslobođenju. ■

Vlasta Erdeljac: *Mentalni leksikon: Modeli i činjenice*

(Prikaz poglavlja “Teorijski pristupi mentalnom leksikonu”)

U poglavlju “Teorijski pristupi mentalnom leksikonu”, autorica knjige *Mentalni leksikon: Modeli i činjenice* (Ibis grafika, Zagreb, 2009) predstavlja nekoliko definicija *mentalnog leksikona* i teorijskih pristupa kojim se nastoje opisati njegova priroda i arhitektura. U predstavljenim modelima i teorijskim pristupima, termin *mentalni leksikon* upotrebljava se kao metafora i njegovom definiranju pristupa se veoma oprezno.

Prema jednoj od definicija (Jarema & Libben 2007), mentalni leksikon označava *rječnik* predstavljen u ljudskom umu koji omogućava pojedinom korisniku jezika učestvovanje u svakodnevnim procesima jezičnog razumijevanja i produkcije (str. 39). Međutim, kao što i sama autorica navodi, osim nedovoljno jasnih definicija mentalnog leksikona kojima se nastoji opisati kompleksna pojava svjesne i nesvjesne leksičke aktivnosti, postavlja se pitanje i da li se može (i na koji način) podržati pretpostavka o postojanju zajedničke arhitekture mentalnog leksikona za sve jezike. Za ispitivanje fonološke komponente mentalnog leksikona kod dvojezičnih govornika zasigurno su relevantna i istraživanja zadataka imenovanja slika kojima su se bavili Knupsky i Amrhein (2007) i koja se mogu ponoviti za različite jezične parove.

S tim u vezi, osim problema definicije sistema koji se naziva *mentalni leksikon*, za donošenje određenih zaključaka o leksičkom procesiranju potrebno je voditi se usklađenim metodološkim pristupima.

Osim istraživanja kojima su se bavili Gonia Jarema i Gary Libben, Erdeljac predstavlja i pristup definiranju mentalnog leksikona koji predlaže Monica Tamariz-Marte Mirêlis (2004) promatrajući mentalni leksikon kao *kompleksnu strukturu* organiziranu uz pomoć različitih nivoa: fonološkog nivoa, sintaktičkog nivoa, semantičkog nivoa, pri čemu ni neurolingvistički aspekti nisu zanemareni. Ova autorica smatra da je mentalni leksikon *sistem* koji je prilagođen zahtjevima komunikacije i “naučljivosti” (str. 42), odnosno da se može shvatiti kao izraz ljudske jezične sposobnosti, te pretpostavlja da su u mentalnom leksikonu, koji poredi s *mrežom odnosa koji vladaju među riječima*, riječi povezane različitim ranije spomenutim lingvističkim aspektima (fonološkim, semantičkim, sintaksičkim), ali i nelingvističkim, kao što su emocionalni, socijalni i kontekstualni. U ovom modelu, mentalni leksikon mora biti i prilagodljiv, ali i stabilan, pri čemu se *prilagodljivost* odnosi na prilagodljivost promjenama koje mogu da se pojave na jednom jezičnom nivou (npr. značenje riječi) i koje samim tim imaju utjecaj na cijeli sistem, a *stabilnost* na one karakteristike mentalnog leksikona koje će omogućiti da i dalje kao takav ostane sredstvo koje se koristi u komunikaciji. S tim u vezi, u ovom se modelu mentalni leksikon gotovo pa identificira sa samim jezikom.

Među pristupima koji se navode u poglavlju “Teorijski pristupi mentalnom leksikonu” jeste i onaj koji zagovara Jean Aitchison (1994), a prema kojoj je mentalni leksikon *skladište* (engl. *storage*) riječi u ljudskom umu (str. 47). U ovom modelu mentalni leksikon zadovoljava kriterije koje pred njega postavljaju jezična recepcija i jezična produkcija. Ono što je veoma zanimljivo za ovaj model jeste činjenica da autorica semantičku komponentu smatra sponom za prenošenje znanja do memorije, ali pri tome ne izostavlja ostale komponente mentalnog leksikona koje su prikazane *modularno*, a pri obradi jedinica u *mreži odnosa* unutar mentalnog leksikona, dešava se interaktivno i paralelno aktiviranje jedinica na svakoj sastavnici.

Sljedeći model mentalnog leksikona je onaj koji predstavlja Anna Wierzbicka (2009) i prema kojem je mentalni leksikon velika zbirka riječi koje osoba koja zna neki jezik ima na neki način pohranjene u svom umu (str. 52). Ona smatra da postoje potvrđeni univerzalni ljudski koncepti koji se mogu smatrati *semantičkim primitivima* svakog jezika te čine najdublji sloj mentalnog leksikona. Osim semantičkih primitiva, Wierzbicka unutar ovog *molekularnog modela* mentalnog leksikona svrstava postojanje tzv. *semantičkih molekula*, koje su jezičnospecifične (engl. *language-specific*). Ono što je zanimljivo za ovaj model jeste da autorica smatra da svaki jezik ima svoje *kulturološki ključne riječi* koje nemaju semantičke ekvivalente u drugim jezicima, a koje imaju veoma važnu ulogu u jezičnoj recepciji i jezičnoj produkciji.

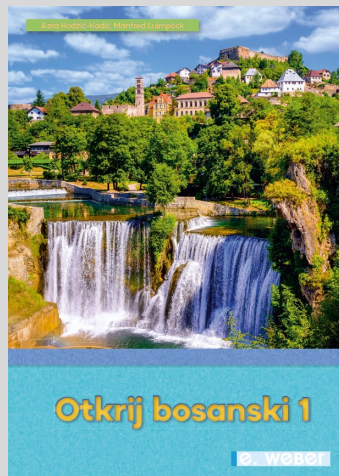
Jeffrey L. Elman (2004) mentalni leksikon opisuje kao *riznicu riječi* u dugoročnom pamćenju. Iz ove riznice riječi, gramatika konstruira fraze i rečenice, dok riječi koje nose svoje semantičke, sintaksičke i fonološke informacije zapravo nisu dohvaćene a da svojim svojstvima ne vrše određeni utjecaj. Prema ovom modelu, prema kojem riječi “nemaju”, nego upućuju na značenje, ti učinci variraju zavisno od konteksta, a predlaže se i da su mentalni leksikoni različitih pojedinaca sličniji onda kada su sličniji konteksti u kojima ovi pojedinci komuniciraju. Prema modelu koji predlaže Ray Jackendoff u svojim radovima, kontekst odabire značenje. On također značenje riječi posmatra kroz “koncepte povezane s pohranjenim elementima jezičnog izraza” (str. 60). Na sličan način mentalni leksikon vidi i Monika Schwarz (1992), prema kojoj mentalni leksikon predstavlja *semantičku memoriju*.

Na osnovu svega navedenog, zaključuje se da mnoga pitanja o strukturi mentalnog leksikona ostaju otvorena, pri čemu je svakako potrebno spomenuti da se pri ujednačavanju terminologije i pristupa definiranju mentalnog leksikona podaci o ovom kognitivnom sistemu prikupljaju u okviru: istraživanja leksičkog procesiranja, istraživanja govornih pogrešaka u spontanom govoru, istraživanja jezičnog procesiranja dvojezičnih i višejezičnih govornika, analize leksičkih struktura u različitim jezicima, te proučavanjem usvajanja jezika u ranoj dobi (str. 12), te u tom smislu pripadaju istraživanjima i nastojanjima za uspostavljanjem sveobuhvatnog teorijskog okvira kojim se bavi psiholingvistika, pri čemu se neizostavno uključuju i druge naučne discipline. ■

Izvori i literatura

- Aitchison, J. (1994), *Words in the Mind*, Blackwell, Oxford.
- Elman, J. L. (2004), “An alternative view of the mental lexicon”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 8. No 7.
- Erdeljac, V. (2009), *Mentalni leksikon: modeli i činjenice*, Ibis grafika, Zagreb.
- Jarema, G., Libben, G. (ur.) (2007), *The mental lexicon: core perspectives*, Elsevier, Amsterdam.
- Knupsky, A., C., Amrhein, P., C. (2007), “Phonological facilitation through translation in a bilingual picture-naming task”, *Bilingualism: Language and Cognition* 10, No. 3 (2007), 211–223.
- Schwarz, M. (1992), *Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität, Repräsentationale und prozedurale Aspekte der semantischen Kompetenz*, Niemeyer, Tübingen.
- Tamariz-Martel Miréllis, M. (2004), *Exploring the Adaptive Structure of the Mental Lexicon*, PhD, University of Edinburgh, Edinburgh.
- Wierzbicka, A. (2009), “The theory of the mental lexicon”, u: S Kempgen, P. Kosta, T. Berger and K Gutschmidt (ur.), *Die slavischen Sprachen/The Slavic Languages: An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 848–863.

Lingvazin preporučuje

Azra Hodžić-Kadić i Manfred Luimpöck,
E. Weber Verlag GmbH, Eisenstadt, 2020.

Most Popular Scripts

- Alphabets ●
- Abjads ●
- Abugidas ●
- Logogram/Syllabary ●

Numbers represent millions of users

